

SZARAJEVÓI JELENTÉS

„Ha egy életet megmentettél, mintha az egész világot mentetted volna meg.”
„Ha egy embert elpusztítasz, mintha az egész világot pusztítottad volna el”

(TALMUD)

A huszonegy hónapja ostromolt Szarajevóba az út a zágrábi UNPROFOR (United Nations Protection Force) laktanya és kommunikációs központ, de leginkább: egy műanyagba olvasztott kártyácska megszerzésén keresztül vezet – amely tulajdonosát meghatározott időhatáron belül feljogosítja, hogy a volt Jugoszlávia területén folyó harcok színtereire, saját felelősségére és saját maga megválasztotta eszközök segítségével be- és kiutazzon. A felmutatója adataival és fényképével – e portré majd oly sokszor lesz vizsla szempárok háromszögelési pontja, amikor az azonosságot az útlevelekép és a személyes jelenlét nyújtotta ábrázat elemző összehasonlítása igazolja – ellátott tanúsítvány tetején, kék mezőben ez díszelg: PRESS CARD. Szabatos magyar fordításban: *újságíró igazolvány*.

Ez a kizárólagosság, vagy inkább – a bezártság ketrecében már második éve reménytelenül vergődők nézőpontjából: – elérhetetlen privilégium megkérdőjelezi e kártyácska önmegnevezése igazságtartalmát. S noha csak útlevel felmutatásával együtt érvényes: hatóereje messze felülmúlja azt. Ó maga az. *Útlevel, a csak halál közvetlen közelségében megnyíló civilizációnk természetéről nyerhető megvilágosodásba, s útlevel vissza az életbe.*

Ezért az újságíró itt nem vagy nemcsak a hagyományos funkciójának megfelelően: szemlélő. Tanú. Rögzítő. Tájékozódása tárgya itt és most: résztvevővé avatja. Ha darab időre is, de a rá is zúduló lövegek, gránátok – távozása utáni érvénnyel is – riportalanyai sorsával forrasztják egy közösségbe.

Fölfedezi: – ez az igazi, a csak Szarajevóban megszerzhető tudás – a városban kívülről hozott hír, segítség. Jelenléte bátorító, szolidaritást sugárzó üzenetet hordoz. Például rá lehet bízni egy, talán innen kivezető folyamatot elindító dokumentum, vagy sokadszorra célba nem talált életjel postázását. Vagy: be tud hozni egy életmentő gyógyszert, esetleg az általa közvetített információ és az ahhoz vezető rejtzugos ösvények tapasztalata nagyobb méretű segélyhez nyit kaput. Vagy „csak” el tudja mesélni, hogy nézett ki tavasszal a belgrádi utca, s megnyugtathatta afelől a kérdezőt, hogy áll még a Gerbaud, s még mindig kifogástalan a Rigó Jancsi minősége. Rendelkezésre áll, hogy megossza a legfrissebb gazdasági, politikai vagy államrendészeti ismereteit, amelyek rendre ott lyukadnak ki, hogy hol érdemesebb új hazát keresni?

Ha egyszer innen valamilyen úton-módon ki lehet jutni. Mondjuk úgy, hogy vége lesz a háborúnak. Vagy az ittmaradás esélyének. (A kettő nem feltétlen ugyanaz: egyes prognózisok szerint a béke kitörésével lesz itt igazán elviselhetetlen az élet. Ha a kormányok, hatalmak megegyezését követően, az intézményes kegyetlenkedés, gyilkolás után út a most úgy-ahogy államrezonnal felügyelt egyéni bosszú órája.) Hol próbálkozzon a diaszpóra szétáramlását már kétmillió rajzással megkezdő boszniai menekült? (Az öt továbbpasszolni kívánó világnak édes mindegy, hogy ő valójában boszniai szerb, horvát vagy muzulmán. Annyira azért nem működik az információ tömítő filtere, hogy olyan illúzió tarthatná magát e reménytől egyaránt elzárt városban, hogy innen kimenekülve: minden jóra fordul. Az elegáns sasszéval a jóléti Európába lefalcolt Szlovénia inkább használt ruhával és némi segéllyel támogatja az ezer szarajevói szlovént, minthogy frissen visszanyert jólétét megossza velük.) Svédországban vagy Amerikában nagyobb az esély? Izraelben vagy Új-Zélandon? Né tán Magyarországon?

(Nincs olyan rossz helyzet, ami indokolhatja a kegyes hazugságot. Felelősen, Szarajevóban is – vagy itt a leginkább – csak a viccel, ezzel a kelet-európai gyártmányú túlélés-páncéltörővel lehet válaszolni: *Kohnt behivatják a Belügyminisztériumba. Jó magaviseletére tekintettel útlevelet adnak, ahova kéri, még a vízumot is elintézik neki. – Itt egy földgömb, válasszon magának róla egy országot – nyújtja felé a tisztviselet. Kohn forgatja, forgatja: az USA-ba? Rengeteg ott az erőszak. Ausztráliába? Messzi van, unalmas. Izraelbe? Veszélyes, soha nincs béke. Addig-addig forgatja, míg visszaadja és megkérdézi: – Tessen mondani: nincs egy másik?)*

Mindezt csak ő, a mestersége bárcáját nyakában lógató újságíró teheti meg. Tehát minden tettének, gesztusának priméren meghatározó köze van a pusztá élet egészségéhez. Ez a fölfedezés jelöli ki az írás, de inkább cselekvés személyes felelősségét.

A Szarajevóba be- és kivezető *Maybe Airlines* csomópontjain: Zágrábban, Splitben, Anconában vagy a szarajevói PTT Building környékén – itt tartják a napi sajtókonferenciákat – vagy a repülőtér homokzsákokkal, üres konténerekkel körülbástyázott folyosóján megismert rengeteg, a legkülönbözőbb nemzetiségű kolléga szinte mindegyike számára a tudósítói lét másodlagos ürüggyé változott – s helyére barátok, közösségek nagyon is konkrét érdekeinek, folyó ügyeinek a képviselője.

lete került. A mögöttük lévő újságok és főszerkesztők hathatós segítségével a hír utáni éhség s kielégítésének körülményei a kommunikációs blokádnak valódi: tehát oda-vissza áttörésére: konkrét életek megmentésére, illetőleg életben tartó segítség megszervezésére irányul.

A press cardokkal nemcsak újságírók közlekednek. E kártya az egyedüli módja, hogy valaki kimeneküljön a rá minden pillanatban potenciálisan leselkedő halálból. Ezzel a passzussal közlekednek azok is – szarajevóiak, „külföldiek” egyaránt –, akik valamilyen civil szervezet vagy közösség vezetőiként a mindennapi életben maradást és mentést szervezik. (Az anconai repülőtér katonai várójában az utolsó pillanatban kapcsolták le mellőlem útitársamat, mert a részletesen vizsgálódó német ENSZ-katonának feltűnt útlevelének az az adata, hogy Budapesten működő követség tagja, s így diplomatának számít, ezért feltételezhető volt, hogy missziója túlmegy a zszurnalizmuson.) Tehát az (újság)írói lét, mint annyi létezésfajta, e 20. század végi Argameddoni csata hevéből más minőségű edződik. Ő ama bárkából ki- és visszaröppelő galamb, amely majd hírt hoz, ha apad a vízözön.

A Mijacka folyócska völgyében magas hegyek közé szorult várost látszólag a szerbek – a Karadzics vezette Szerb Köztársaság – hadserege [más és más megközelítés-elnevezésekben: a csetnikek (köznap), az agresszor (a boszniai hatóságok)] zárja el a külvilágtól. Ez – így – megtévesztően leegyszerűsítő. Az első és legfőbb akadályt maguk a boszniai hatóságok állítják fel. Azon az alapon, hogy honvédő háború folyik, minden, az egykori Jugoszlávia tagköztársaságában született állampolgár 17 és 65 év között hadköteles, s ezért a hadsereg, a katonai rendőrség rendelkezése alá tartozik. Akiket – elvileg – elengednének magukban: életképtelenek. A törvény valamivel megengedőbb a köztársaságban élő más nemzetiségűekkel szemben: belőlük tevődik ki ama *konvojok népe*, akik bonyolult hivatali procedúra, egyeztetés s nem kevés kockázat révén nagy nehezen kijuthatnának. Szarajevó lakosságának 60-70 százaléka „vegyes” családokban él – statisztikai bizonyítékeként is, hogy milyen hagyományokba ágyazott, épp itt, a nemzetiségi tolerancia – ezért a távozást célul tűző döntés a halál árnyékában megkérdőjelezi-kierőszakolja az előző, a természetes élet vonzását és választását. (Szinte nincs család, ahol ne távolodott volna ezer kilométeres távolságra vagy még messzibb: az egyébként néhány méterre húzódnó front túlsó oldalára, a természetes közösség valamely tagja.)

A háború előtt 700 000-en laktak a város, ma 300 000-re teszik a létszámot. Amennyiben van értelme a nemzetiség szerinti megkülönböztetésnek – hiszen a Szarajevóban folyó harc egyik s talán a világ szempontjából a legfontosabb, frontja-tétje az, hogy: NEM – 220 000 muzulmán, 70 000 szerb és 100 000 horvát, 700 zsidó szorult a többszörös kerítésrendszerrel bezárt roppant börtönbe. Ama egymásba asszimilálódó egészséges keveredésen túl, azért sem sokatmondó ez a statisztika, mert rengeteg a menekült. A mindenükből kifosztottak, legyilkolt családjukból megmaradtak népe, akik a halálos öle-

lésben is biztonságosabban érzik magukat, mint a hullámzó frontvonalak fölperzselt harcmezőin, ahol felfüggesztett minden erkölcsi és jogi: azaz emberi norma. (Egy ismerős vajdasági magyar nő kilenc hónap kemény küzdelmével elérte, hogy a városban ragadt, Zentán élő s itt súlyosan megsebesült apja fölkerüljön egy konvojra, de muzulmán hangzású neve miatt nem merete vele adni a hatéves unokát, mert nem vállalhatta a felelősséget, hogy a szabadcsapatok uralta Kelet-Boszniában nem lesz-e „véletlenül” bosszú áldozatává.) A szemben álló felek kezébe kerülő mindennemű „ellenfél” vagy csereeszköz, vagy a kiszámíthatatlan megtorlás érzékileg kiélhető, vagy propagandacélokat szolgáló tárgya. Nem hadviselő katonákról van szó. Civilekről. Ez nem polgárháború – ez az egyik nagy, a hírügynökségi jelentésekből és térképekről tájékozódó tömegtájékoztató *kártékony tévedése* és abból eredő szóhasználat – hanem: *civilek ellen viselt háború*. (Az egyenruhába bújtattak nagy része is civil, s nem a saját jószántából harcol szomszédja, barátja vagy éppen a saját fia, apja ellen. Mindahány oldalon.) *Vagy inkább: a*

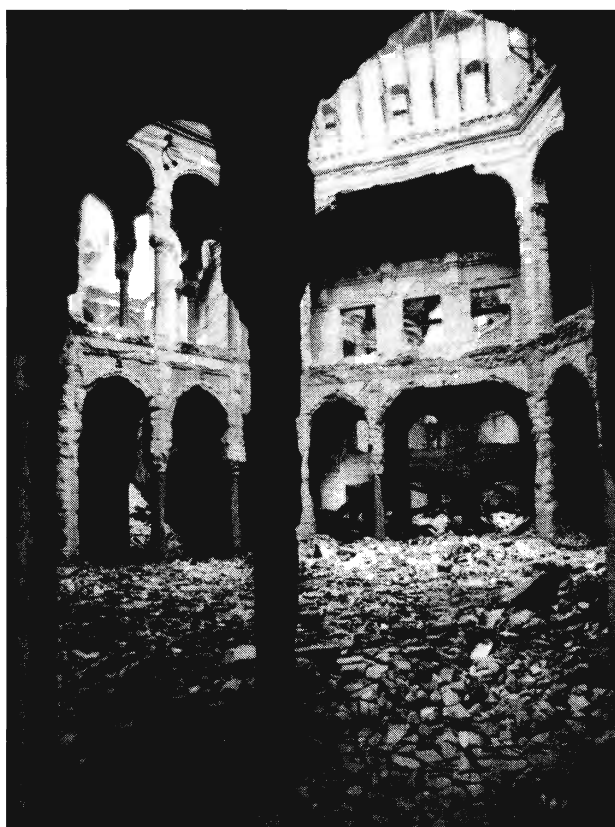
civilizáció ellen viselt háború.

Igen láttató ütemterve, ahogyan a „Boszniai Szerb Köztársaság” – élén egy pszichológus-költővel s egy nemzetközi tekintélynek örvendő shakespeare-lógussal – a Szarajevó-koncentrációs tábor külső falát fölállította. (A városban született vicc: *Mi a különbség Szarajevó és Auschwitz között? Auschwitzban rendszeresen volt gáz.*) Ennek csak egy része a katonai ostromgyűrű (még a jugoszláv néphadsereg kiépítette állásokban, amelyeket egy „hadgyakorlat” ürügyén állítottak föl, hogy – úgy mond – Szarajevó védelmét gyakorolják). Az első támadás az antennák s más kommunikációs célpontok ellen irányult. (Szarajevóval azóta csak néhány szatelit telefonon vagy rádióamatőrök útján lehet kapcsolatot tartani. A városközi vonalak jó része is szétégett, a helyreállított kevés vonal pedig a megmaradt központok ak-

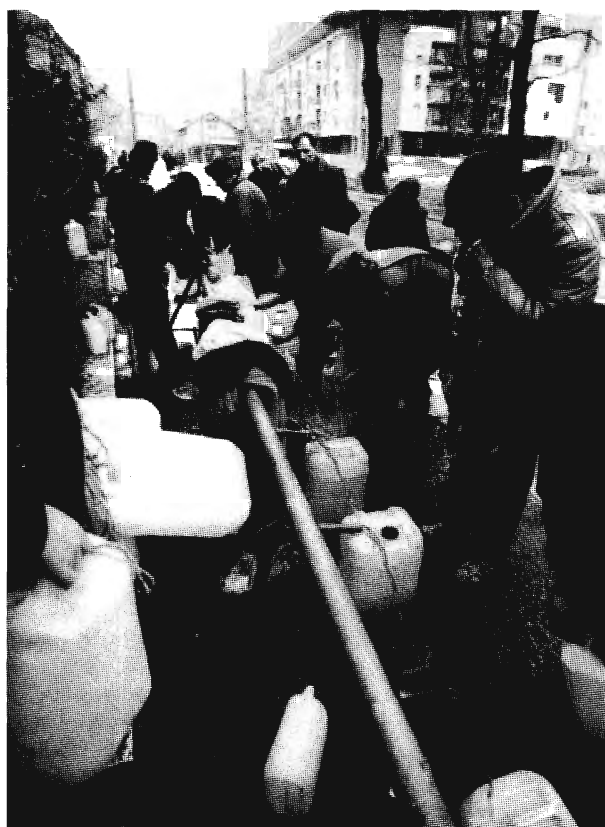
Elma Szofics
LEVELEK SZARAJEVÓBÓL

Zágrábi zsidó hitközség
Cakának
Szarajevó, 1993. 12. 9.

Kedves barátnőm,
ezt a levelet a 93-as év utolsó hónapjának kilencedik napján, e nap első perceiben kezdem el írni. Előttem az asztalon a november 14-i, befejezetlen levél hever. A hóról kezdtem írni, az idej első hóról Szarajevóban, de már nem tudom folytatni – elvesztettem a fonalat és egyszerűen elfelejtettem, miért volt annyira fontos az a hó. A fent említett novemberi dátumtól egészen máig nem volt időm, jobban mondva nem volt lehetőségem befejezni azt a levelet, mert a napok rövidek, s nekem éppen csak annyi gyertyám volt, hogy a munkából hazatérve elkészítsem az ebédet, megegyük, s utána – alvás. Hülyeségnek éreztük, hogy negyed nyolckor ágyba bújjunk, így aztán bevezettük a „mély meditációt”, koromsötétben, ami rendszerint egy kb. este tízig tartó alvásturnusba torkollott, amikor is rendszerint rosszkedvűen ébredtünk, kínlódva kászálódunk ki a meleg takarók alól, hogy úgy felhevülve megágyazzunk a hideg szobában és bebújjunk a jeges ágynemű közé, s ekképp törlesszünk valamit a végtelen szarajevói háborús éjszakákból. Napközben meg nincs időm írni s nem is tudok. Nekem az éjszaka hozza meg a nyugalmat, amikor a lényem megszabadul a tökéletes napi funkcionálás merev sémájától, az agy kiengedi az éles reagálás meg a tervezgetés szoros fonatát, és átadja magát a lágy képzeldős és emlékezés szabadságának.

A NEMZETI KÖNYVTÁR

A SOROS ALAPÍTVÁNY SEGÍTSÉGE HOZZÁJÁRUL A VÁROS ÉLET-
BEN MARADÁSÁHOZ

CSENDELET, HÁTTERBEN A MENEKÜLT SZÁLLÁSSÁ ÁTALAKÍTOTT
ZSINAGÓGÁVAL

kumulátorainak feltöltésétől függ.) Utána a Nemzeti Könyvtár pompás épületét és gazdag anyagát égették föl. Az első sokk-attakot az anyaság, az élet szimbóluma: a készleteitől, berendezéseitől előzőleg gondosan kirabolt szülőotthon szétgránátózása zárta.

Az egymással szembeesülő s így áthatolhatatlan falat alkotó erők tökéletesen szigetelő vonalán egyetlen hol kinyíló, hol bezáruló rést sikerült a világnak nyitnia: ez a roppant romhalmaz kísértetvárossal övezett szarajevói repülőtérről néhány négyzetmétere s az onnan a városba vezető köldökzsinór-utacska, amelyen kizárólag saját felelősségre, páncélmel-

lenségben és páncélcocsiban lehet végigmenni. Ezen az agyon-szúrt, -ellenőrzött nyíláson zajlik mindennemű közlekedés: a bosnyák vezetők – nem problémamentes – kiutazásai a nemzetközi fórumokra, külföldi államfők image-építő villámvizitjei, az élelmiszer- és gyógyszer szállítványok, s így a világ lelkiismeretét ébren tartó sajtóé is. A szárazföldi úton érkező szállítmányok (jó részük eleve dézsmába megy) s bizony a személyek megérkezése is jóval bizonytalanabb. Az olaszországi Anconából s kisebb részben a horvátországi Splitből és Zágrábból érkező katonai szállító repülő csupán tíz-tizenöt percet töltenek az igen sokszor aknavető- és golyószórótűz alá vett kifutópályán. A motorokat nem állítják le, a légénység egy jól nekilendülő lökésre a rakomány legurul a csörlőrendszeren, s a szállítójárművek öt perc alatt fölemelik a lekötött csomagalmot, és a rakományt a vonatják. Zavartalan esetben napi harminc gép tud így fordulni, ami *maximálisan napi 200 gramm* ételmezt biztosít a városnak.

Az egyedüli hidfőállást nem kis diplomáciai, anyagi, katonai energiával működtető ENSZ – e játszmában a „művelt világ” képviselője, szeme – szerepéről igen megoszloak a vélemények. Leghevesebb kritikusi is elismerik, hogy jelenlétük nélkül a civil lakosság kevesebb eséllyel versenyezne a túlélés-rallyn, ahol a célszalagot még nem feszítették ki. Ugyanakkor a Szarajevó körüli internacionális *gettófalnak* – a szemben álló felek mögött éppen letűnt és felemelkedni kívánó nagy- és középhatalmak, „geopolitikai”, ideológiai s kemény gazdasági érdekei állnak – az ENSZ fennhatósága lefedte és meghatározóan *alkotó* része. Kulcspozíciójukban élet és halál urai. Megszabják nemcsak a szállítmányok érkezésének rendjét, összetételét és mennyiségét, de minden tárgy, személy mozgását is. Hány levelet lehet ki- és behozni? (Hatot. De miért éppen ennyit?) Dokumentumnak minősülő iratot

egyed sem. (!?!) (Tőlem elvettek tíz rám bízott öngyújtóból nyolcat – később tudom meg, hogy a városban minden, aminek valamilyen köze van a fényhez, mekkora kincs, a kifogyott öngyújtók tűzkövei is tovább folytatják életüket – azzal az ürüggyel, hogy a műanyag belecskében kotyogó benzin fegyvergyártásra alkalmas. Egy másik „újságíró” társam, valójában a Szarajevói Zsidó Hitközség élelem- és gyógyszerbehozatal koordináló alelnöke után Anconából telefonáltak a szarajevói repülőtérről, hogy még egyszer motozzák meg, mert a nála talált készpénzt túl soknak találták.) Az UNPRO-

FOR orvosai határozzák meg (a bennszülöttek „elfogultságát” feltételezve), hogy mennyire kell egy emberi szervezetnek elroncsolódnia ahhoz, hogy sikerrel kezdeményezhessék megfelelő körülmények közötti gyógykezelését. (Kevesen bírják ki élve vagy maradandó egészségromlás nélkül, míg a bonyolult procedúra befejezést nyer.)

A 20. század végi civilizáció kiszolgáltatottsága az is – szerepe többek között ezért is igen kétes –, hogy a benne élőknek nemcsak a kenyér nyújtotta vegetálás az igénye. Szarajevói értelmiségiek – művészek, lap- és filmcsinálók, szervezők – egybehangzóan állítják: be akarják bizonyítani az ENSZ-erőknek – mivel csak ők: a nemzetközi koloniális hadsereg tagjai és bürokráciája, vannak itt – s rajtuk keresztül a világnak: *Szarajevó nem Szomália*. Hanem: *Szarajevó=Európa*.

Bizonyítéka az a kultúra volna, amely eszközök, információ és energia híján ugyanolyan élethalálharcát vívja, mint az elektromosság, víz, élelem, vitamin és gyógyszer nélkül a műtőasztalon fetregő, a vére nagy részével egyik-másik végtagját vesztett friss sebesült – negyvenen-ötven-

naponta. Pedig e *részkiszolgáltatottság* oly megalázó függvényében a kultúra funkciója nagy pillanatához ért: szinte egyedülként ad a nemcsak a pusztá létfeltételek, de a cselekvés-tér hiányában is szenvedő városban reményt. Tartást. Méltóságot.

Hogy kerülök ide? Mi vonzott erre a kietlen „Zóna”-tájra? E kérdésre válaszolni nagyon is lényeges. Igazi információt csak olyan mérés, észlelet eredménye hozhat, amelyben szerepelnek a mérőműszer adatai, a mérésrögzítés indítékai is. Most azonban az élmény közelsége nem enged erre az – írás szempontjából a legnehezebb – útra kanyarodni. Maradjunk abban – ez is egy szelete az indítékoknak –, hogy egy-egy írás témája megírása, publikálása után öntörvényűen követeli ön-maga folytatását más, a megérintett jelenséget továbbgazdagító, megértését elmélyítő helyszíneken, dimen-

Meg kell adni, Szarajevóban az utóbbi időben javult az áramszolgáltatás, tudniillik időnként van áram, de nem minden városrészben, s én olyan helyen lakom, ahol teljes hét hónapja nem gyulladt fel a villany. Van azonban ennek egy jó oldala is – megment e nehéz éjszakai, ráadásul fizetetlen munkától, ugyanis ha valamikor éjnek idején felragyognak a lámpák a szarajevói lakásokban, kitör az ostromállapot. Az emberek kiugranak az ágyból, bekapcsolják a tűzhelyeket, porszívókat, sőt mosógépeket – e nem-város álomittas lakói körében kezdetét veszi a házimunka nevű éjszakai orgia. Üvöltöttek a porszívók, elindul a kézi és gépi mosás (mivel általában nincs víz, a vizet kannából adagolják óvatosan a gépbe – ezt erőrefelé félautomata mosásnak nevezik), a kenyérsütés két-három napra előre; hatalmas (három-négy hónap alatt összegyűlt) ruhahalmok várnak vasalásra, hisz hosszú ideig egy csepp áramot sem kapott a város. Akinék szerencséje volt, s maradt egy kis víz a bojlerében, az bekapcsolja azt is, abban reménykedve, hogy egy szép napon még le is tusolhat – ha ugyan vállalja a kockázatot, hogy az értékes vizet kiereszti a kádból. És így megy ez egész éjszaka, illetve addig, amíg az elektronok a szarajevói családoknál vendégeskednek. Reggel sápadtan és táskás szemmel mennek az emberek dolgozni, de már-már boldogan. Ma hallottam két kollégám párbeszédét (a feleségek meg a gyerekek kijutottak a városból), mely így hangzott:

– Az éjszaka szorgalmas asszonyka voltam, mostam, porszívóztam...

– Nálam is volt áram. Én, kérlek szépen, hajnali háromtól hétig vasaltam.

Ez talán viccesen hangzik, talán úgy fogod érezni, hogy Szarajevóban most könnyebb, de ez egyetlen szem-

ziókban és összefüggésekben. Az író soha nem független tárgyatól, még ha az nem szükségképpen írásban fejeződik is ki. A *Jajjal teli Szerbia ormán* (1–3. rész, *Beszélő*, 1993. jún. 19., 26., júl. 3.) most folytatni kívánta magát, a csak földrajzilag másik oldalon, Szarajevóban.

Ama betlehemi kisded születésének ünnepe szuszékoló békéjéből indultam el gépkocsival két társammal Zágráb felé. Alig tettünk meg néhány kilométert a jólakottan domborodó budai hegyek között; hatalmas hóesés zúdult ránk, s vagy harminc kilométer után megpördült az autó, háromszor is körbekorcsolyázott a tengelye körül, majd az árokban kötött ki. Miután kiástuk és kitoltuk, társaim úgy döntöttek, hogy az út célját – vagy kétszáz ember sorsát – kockáztatjuk, ha ilyen körülmények között folytatjuk utunkat. Talán a jövő héten vagy évben újra próbálkozunk. Nem akartam belenyugodni – rettegek minden visszafordulástól –, és az árokba csúszott kocsi mellett lépésben visszaarasoló autót a Déli pályaudvarra kormányoztam, ahol elkaptuk a zágrábi gyorsot.

Az út célja: a szarajevói hitközségből kihúzni azokat a hadkötelezettség alá nem tartozó zsidókat, akiknek a háború eddigi menete és reménytelensége bebizonyította: nincs tovább: nincs miért tovább szenvedni, kockáztatni az életet. *Tuvia Raviv*, a Szohnut Budapesti Irodája vezetőjét már bemutattam a *Beszélő* nyári sorozatában. A dél-afrikai *Johan Fourier*, az operáció másik résztvevője, a nemrégiben Budapesten irodát nyitott *International Christian Embassy, Jerusalemet* vezetői. (Megtérése előtt katonatiszt volt, majd menedzsereket felkészítő, alkalmazott pszichológus.) Ez a sokféle keresztény nagy- és kiségyház bevonásával 1980-ban, jeruzsálemi központtal alakult szervezet, tevékenységét a zsidó nép és Izrael segítségére összpontosítja. (Olvasatukban Jézus zsidó volt, s ezért a nép, amelyből vétetett megkülönböztetett védelmet érdemel. A próféták szövegeiből azt is leszűrték, hogy a zsidó nép Szentföldön való újraegyesülése hozza el az egész világ megváltását. A Messiást és korát.) Ezért a világ minden pontján küzdenek az antiszemitizmus ellen, s elősegítik az Izraelbe visszatérést: vagy úgy, mint most: embermentéssel, vagy izraeli munkahelyek teremtésével, új bevándorlók beilleszkedésének anyagi és erkölcsi segítségével. (S persze imával.)

Utolsóként lesznek az elsők: egyhetes megpróbáló ostrom után én jutottam be először a városba, 1993. december 31-én. A Zágrábban kétnapi várakozás után kiadott press cardom Splitben eltűnt. (Vagy a repülőtéren

százféle igazolvány mutogatása közben kiesett a száz zsebem egyikéből, vagy a spliti szállodaszobában hagyott kabátomból – feketepiaci értéke 10 000 DM – emelte el valaki.) Az igazolvány nélkül sem a Szarajevóba repülő gépekre nem vettek volna fel, de ha valamely okból mégis: onnan nélküle a háború befejezéséig soha ki nem tudtam volna jönni. Újat kapni az igazolvány lejárt: azaz fél év előtt, a rengeteg visszaélés miatt semmi esély. Az eltűnést követő átvirrasztott éjszakán azzal vigasztaltam magam, hogy nem lehet sem a sorsot, sem az általa megnyíló élmény és tudás megszerzését erőltetni. Tudomásul kell

venni a már többszörösen jelentkező jelzéseket. Ki tudja, milyen katasztrófától óvunk. (Miután a legnagyobb meglepetésemre visszaszereztem a press cardot, egyik útitársam hangosan megkövetett gondolatban felmerült gyanújáért. Hiszen már anyai elképesztő, tragikus történetet hallottunk a spliti kávéházakban vagy a horogkeresztekkel, gyűlöletgrafittikkal telespiccalt antik piazzákon.) Rendben van. (S felködlött a budapesti szilveszter már a kezdetén katzerjammeros, minden méltó befejezést nélkülöző undora, amely elől már nem először szöktem el, akár kontinensnyi távolságra.) Ezt a játszmát (történetet) elvesztettem! Nem adom fel! (Mert lehet, hogy eme akadályozó jelzések azt firtatják, hogy igazán akarom-e? Igazán fontos-e nekem ez a jelenlét?) A hajnali géppel vissza Zágrába. Az elveszett tárgyak osztályán, az útlelvizsgáló mellett szemetes átvizsgálása semmi eredményt nem hoz. Felhívom az UNPROFOR sajtóosztályát, és bevallom, hogy az igazolványt, amelyet csak azután állítottak ki, miután Budapestről közös erővel felhajtottuk Kőszeg Ferencet, a

Beszélő főszerkesztőjét, hogy igazolja: a furcsa nevű újság (you know: *Beszélő* is a place in the prison, where the prisoner can talking some time with his family) létét, s vele az én újságírósgómat. Természetesen a rendőrségnek be kell jelenteni – hangzott a válasz. A vizsgálat eredményéig szó sem lehet új card kiadásáról. S náluk is személyes jelentést kell tenni, úgyhogy azonnal menjek be a bázisukra. A tisztviselő elem tesz egy adatlapot: töltsen ki, és a hátapon írjak le mindent, ami az elvesztés körülményeire utal.

„Most segíts!” (Dolgavégezetlen visszafordulás ernyedt szegylene! Bágyadt, pocsolya-csevedely szilveszter.) A rendelkezésemre álló helyi negyedét használom ki a találgatásra, hogy is tűnhet el az átkozott kártyácska. Majd egy új bekezdéssel témát váltva: biztosítom a hivatalt, hogy megértem a biztonsági szem-

fényvesztés. Az emberek minden idegszálukat megfeszítve igyekeznek fenntartani valamiféle normális életet, hogy rendes legyen a lakásuk, ők maguk tiszták és kivasaltak, s az ilyen, valaha szokványos dolgokra ma rámennek nappalaik és éjszakáik, minden erejük, kedvük és képességük. Ha elkezdek töprengeni erről az itteni nyomorúságos életéről, minden gondolatom elhalványul egy kép előtt, mely mindannyiszor, kitartóan és lelketlenül feltör, valahányszor megengedem magamnak azt a luxust, hogy siralmasan fojtogató helyzetünkről eszmélkedjek. Cirkusz. A ragyogó porond kullisszái mögött kis állatkert. Belépőjegyet veszel, hogy megtekinthesd a műsorban szereplő állatokat. Elefánt. Fenséges óriás. A bal mellső és a jobb hátsó lábát egy rövid lánc a földbe szúrt vastag vaskampókhoz köti. Nem bír mozogni. De billeg. Egyhangúan, híhetetlenül lassú ritmusra, a feje meg az ormánya lassan jobbra-balra inog, s ugyanúgy a szabad mellső meg hátsó lába – jobbra, balra, jobbra, balra... Csak álltam, Caka, és néztem és fulladoztam a szomorúság meg a bánat könnyeitől. Álltam a fenséges állat előtt és sírtam, tényleg sírtam, ahogy így megalázottan billegett előttem. Nem emlékszem, meddig tartott a szünet, csak azt tudom, hogy egész idő alatt ott álltam az elefánt előtt, és hogy ő egész idő alatt ugyanazokat a mozdulatokat ismételte – jobbra, balra, jobbra, balra, jobbra... Még egyszer elmentem erre a cirkuszi előadásra és minden ugyanígy volt. Ez az elefánt – ez Szarajevó. Az emberek tehetetlenségükben ugyanazokat a mozdulatokat ismétlik, amelyeket a békében tettek, de ezek ilyen körülmények között teljesen értelmetlenül – ez a szarajevói élet. Ma beültem egy kis kávézóba az áruházal szemben,

pontjaikat, de mégis tisztelettel és hangsúlyozottan kérem, hogy nekem új igazolványt kiállítani szíveskedjenek. Magyarországról jövök; a konfliktushoz legközelebb fekvő országból, ahonnan igen kevés, közvetlen élményen alapuló helyszíni tudósítást olvashattunk. Pedig a nacionalizmus ex-jugoszlávia rombolása bennünket érint a legjobban. Nemcsak kívülről; beszippanva a konfliktus örvényébe, de belülről: a mi országunkban, társadalmunkban munkáló nacionalizmusok, szélsőségek által, amelyek hasonló lángokba boríthatják a most látszólagos békében szunnyadó térséget. Bőrön keresztüli megfigyeléseimen alapuló jelentésemmel arra szeretném figyelmeztetni a magyar közvéleményt, hogy a most nálunk még szellemi és szócsatákban dúló Szarajevó hogyan válhat igazivá. Egy zsidó kulturális folyóirat szerkesztőjeként (előző nap bemutattam a Múlt és Jövő 93/3-as számának, sok illusztrációval ellátott Bosznia-blokkját) pedig konkrét képet szeretnék szerezni az ottani közösség életéről, hogy a magam lehetőségei szerint segítséget szervezhessek az ebben a konfliktusban ártatlan, semleges s most mégis túszként ott tartott zsidóknak. A kockafejű tisztviselő szenvtelenül olvassa életem első angolul írt dolgozatát. „Nehogy már kiszkeressz a történetből!” – próbálnám gondolataimmal befolyásolni. „Kivételesen kap egy másik press cardot” – teszi le a papírlapot. „De csak egy-két hétre”.

A zágrábi UNPROFOR laktanyát körbe-körbe zárja egy épülő téglafal. Minden téglára egy-egy meggyilkolt vagy elesett horvát nevét írták, némelyik előtt friss virágcsokor, égő gyertya emlékezik. Itt batyuzom le a hátizsákból, fotós cuccomból és a páncélmellényemből álló halmot, míg vissza(írt)szerzett zsákmányomat a hátizsákról lebogozott, csomagazonosító madzagokkal a nyakamba kötöm, hogy majd csak három hét múlva, a Budapestre tartó vonaton oldjam le onnan. „Szarajevóba mész?” – kérdi a kapuőr norvég kéksisakos. Büszke igenlő bólintásomra – ismét játékos vagyok –, a páncélmellényemre bökve a fejét ingatja. „Ez annyit ér ott, mint halottnak a beöntés”.

A városba rohanó három-négy kilométernyi úton jutunk végre a Zóna-világba. Az előttem sodródó képek belém nyomtatják a szorongást: a Zóna meghatározó hangulatát. Kiegett, gránát tépte külvárosok, belülről terjedő kormos szürkeség, egy-két sietősen félelmét hurcoló járókelő. „Hát itt vagyok. Ezt akartad-áhíttad olyan nagyon. Voilá.”

Hamar edtem át a tűzkeresztségen. Amint vendéglátóimnak udvarias fogással ecseteltem, hogy ugyanolyan jólesik a rántás nélküli vízben főtt lencse (egyfajta

átmenet főzelék és leves között), mint tegnap ilyenkor az anconai trattoriában a pazar minestrone, négyszáz méterre tőlünk becsapott az első gránát. Megremegtette a padlót, s fázósan összerázkódtak a régen kitört ablakok helyén a vajszínű, az egész város belső tereit opálkődbe homályosító műanyag lemezek (szinte kivétel nélkül mindenkinek néhány dioptriát romlott a szeme az ostrom alatt), s azonnal fölfele kezdett liftezni dicséretem tárgya. A Miljacka túloldalán fölgomolygott az ilyenkor szokásos gyászos felhő (a Központi Bank lépcsőjénél landolt a 120 milliméteres akna, négy járókelőt

ölt meg, a csuszamlós vér mocskát másnap még fényképezhettem az aszfalton). Barátaim egykedvűen kanalaztak tovább, s én újabb fordulattal elmeséltem a magyar szokást: szilveszterre lencsét főznek, hogy az új évben annyi pénz jöjjön a házhoz, mint a lencse.

Az idő kitágult. Egyszerre lesz gyorsabb és lassúbb: sűrű, mint a nem optikai sötétség. Estig megismerkedem egy muzulmán öregasszonnyal, a népek jámborával, egy népes zsidó család megmentőjével a másik: az előző Soá idején, az öt naponta ellátó hitközségi orvossal, aki a nénihez vezető úton megmutatja a marcona arcok őrzite homokzsák erőddel körülvetett házat, honnan tartotta rettegésben a várost az azóta kivégzett, több mint ezer szarajevói polgár kínhalálát okozó Cacó; a bosnyák Rózsa Sándor. Megtanulom, hogy a hegyekre nyíló útkeresztezésekben meg kell szaporázni a lépteiket, s biztonságosabb az utcákon a hegyekhez közelebb fekvő oldalon, szorosan a házfalak mellett osonni. Egy jó, mert jellemző mondat: „Már sohasem tudok elképzelni egy teret, amelynek a közepén keresztülsétálok.”

A tökéletes sötétségbe borult városban alig villog egy-két zseblámpa-macskaszem. Hunyorogva botorkálunk keresztül a baljósan zúgó folyó „sznájperisztek” (orvlövészek) előtt védtelen hídján a belváros felé a szilveszteri partira. (Minden híd ilyen, mert utakat köt össze, s azok pedig nyitottan merőlegesek a most orvlövészekkel tüskézett hegyekre.) Az orrunk előtt bukkann ki a sötétségből egy-egy sietős, csomagocskát magához szorító alak, pár. Az ünnepet – az absztrakt reményt – nem lehet elfojtani. Alig ugat föl egy-egy magányos géppuskasorozat. Házigazdáink: zsidó-muzulmán pár. A megterített asztal mellett: a feldíszített karácsonyfa képviseli a város harmadik meghatározó szeltemiségét. A székelykáposztához való anyagot hat hónapja vették a feketepiacon. Erre a napra várt. Betölti hivatását a hátizsákomban morzsákra hánykolódott

mindjárt a „Dubrovnik” mozi mellett, emlékszel, Caka, ott mindig is volt valami snack-bár vagy efféle. Most virágüzlet van ott meg kávézó. Csupa üveg, sok virág – művirág. Friss rózsák, íriszek, gerberák, gladióluszok, szegfűk, orchideák helyett a nagy vázában művirág áll. S az emberek jönnek és veszik. Az elárúsító kiválasztja és szépen csokrokba köti a virágszállakat. Vékony papírba és celofánba csomagolja, masnit köt rá. Néha egy-egy kifutó fiú szép nagy csokrot visz valamely szarajevói címre. Szarajevóban nincsen friss virág – decemberben a kertben vagy a parkban sem szedhetsz, s bár a hercegovinai üvegházakból küldhetnének, Szarajevóba nem tudna bejutni. Szomorú. Egy város virág nélkül. A minap meghívtak egy esküvőre. Aszokványos jelenet, minden előírás szerint – fehér menyasszonyi ruha és sötét öltöny, fátyol és pillenyakkendő. A menyasszony sápadtan és kissé riadtan lép be a házasságkötő terembe, kezében fehér selyemrózsákból álló menyasszonyi csokor, mögötte tucatnyi jó barát, mind előírásos öltözékben és jókedvűen, hatalmas, tarka művirágcsokrokkal. Undorítóan hatottak rám ezek a virágok. Nem tudtam szabadulni az érzéstől, hogy temetésen vagyok, mert ezek a csokrok a förtelmes plasztik koszorúkra emlékeztettek. Mintha ott ült volna köztünk a halál abban a teremben. Csak az a kérdés, kit választott ki első számú kedvencül.

Messzire mentem a bekezdés elején említett kávézótól. Le szerettem volna neked írni a hangulatot, mely a sok művirág miatt, igaz kissé giccses, de nem kellemetlen. Örökzöld melódiák és jobbára urbánus arcok. Néhány sütemény is van, háborús receptek szerint készült, de az édességtől elszakott torkon úgy csúsznak le, mint egy igazi rolád vagy rumos bomba, rum nélkül persze.

bejgli. Az elemes rádióból az egykori Jugoszlávia ismert slágerei szólnak, s néha megszólal velük élőben is a békebeli időkre emlékező kíséret. A gyertyalobogás – az újonnan érkezőnek –, mint egy romantikusra vett vendégelőben, ünnepinek hat. Talán jövőre jobb lesz. „Hol, a világ melyik sarkán emlékezünk erre az estre?” E körül forog a beszélgetés. Hány perc van még éjfélig? Fél óra, tíz, öt perc. „Hát ez az év is megvolt.”

És ekkor trrrrrraaaaaaaaarra-túúú-túúú trrrrrra-aaarrara-ra üvöltenek-kelepelnek fel a gonosz hegyek összes tűzokádói. Bummmmm, Buuuuummm és Siiiiiiiiii, Siiiiiiiiii hatolnak a városba az aknavetőköpetek. Az üzenet – a válasz – megérkezett. A sem a múltat, sem a jövőt nem ismerő jelené, amely a mutogatós bácsi exhibicionizmusával követel magának figyelmet, s tárja a világ elé patológikus szemérmelenségét. Nem enged elkalandozni sem itt, sem máshol 1994-től. Ez ő.

Megcsuklik az épület. Biztos, ami biztos: húzódjunk be az előszobába. Visszük a székeket, a bejglit. (A három szoba egyikébe már egyszer bekíváncsiskodott egy gránát, most ott tárolják a tüzelőt.) Szóltanul hallgatjuk a dühödt üzenetet. (Eredménye „csupán” öt halott, tizenkilenc sebe-sült.)

De ki énekel? Ké ez a mennyei hang. A bombabuffanások baszszusa keretében angyal – fehér női hang suhan fel a másik szobában felejtett rádióból): „Ave Maria, Ave Maria...” szárnyal fel bátran a tomboló égre. A szívbe. Csoda. (Majdnem: Barbara Hendricks, amerikai énekesnő koncertjét közvetítik egyenes adásban, a leginkább körbepompázott szarajevói katedrálisból, kíséri a Bosznia-Hercegovinai Szimfonikus Zenekar, a szintén nem először idelátogató – ugyanis a város karmester nélkül maradt: mind kiszöktek vagy elpusztultak – svájci karmester: Hugo Reiner vezényleésével.) Majd egy gyermekkórus dobja pajzsul csengő kamaszhangocskái báját a ki-elégítetlen dühét agytolulásig paprikázó, rekedt-kelep aknavető okádékfolyam elé.

Ez is üzenet. Ez is megérkezett. A világ így teljes. Lehet lefeküdni. Lehet kezdeni az új évet. Boldog Új Évet!

Az új év sötét anyagú füstje – saját kiteljesedése előlegeként – lassan gomolyog-terjeng elő szuvas odvából. Napokig nyirkos köd üli a völgyet; a hódara, a felcsapó gránátok füstje összekeveredik a várost elborító szemét gözölgésével, égett vagy édeskesen rothadó szagával. A fel-felkattogó gépfegyversorozatok, gránátüvöltések és szétfroccsenésük repetitív zenévé olvadnak a másik alapzaj: a lövedékekkel sűrűn felszántott aszfalton vizet

szállító, műanyag kannákkal megpakolt kordék, talicskák, babakocsik nyikorgásával. A hegyek – amelyekből csak egy-egy fa, tető sziluettje, fogpiszkáló-minaret tűhegye bukkan ki – sztereóban visszhangoznak minden lövést. (Külön tudománnyá finomodott a családka hangvisszaverődésekből kitalálni: hol hull az áldás?)

Hozzá lehet szokni.

Hozzá kell szokni! Élni kell! Pontosabban: úgy tenni, mintha kellene. Úgy járni-kelni, beszélgetni, mintha a hegyekről nem vettek volna be a célkereszt mezejébe. Mintha az élet kerete; nem a ketrec-rezervátumból ki-lövendő vadé volna.

Mintha itt emberek élnének.

Ez fikció.

De működik.

Hiszen úgy nem lehet kimenni a házból vízért, kenyérért, netán újságért, szóért, levegőért, hogy közben belebénulunk a feltételezésbe, hogy: most. Most meghalhatunk.

(Nem mintha a kandi aknavető előt talpalatnyi védett hely is lenne a városban. Ha csak nem a Nemzeti Bank pánclétermei, amelynek fedezékéből állítólag Alia Izetbegovics népe ellenállását szervezi. Ottlétem alatt, egy szobában összevackolódott, hatagú, teljes családot törölt ki a teremtsébből az utánuk törő akna. Egyik riportalanyom megmutatta azt az elszenesedett koronájú fát, amely egy belső udvaron felfogta és így célja előtt szerencsésen felrobbantotta a lakása legvédebbetbe helyisége; a konyha felé zúduló gránátot, amely így csak szilánkokkal köpte körül a lakást. Egyébként a szarajevói háznak nincs légópincéjük – 56 előhívódása a gyermekkor faku-ló élménylemezeről – a balkáni építészetben a pincének, feltehetőleg a természeti adottságok: az agyagos, sziklás talapzat vagy az

archaikus bizalom okán, nincs is hagyománya: a kamra, a szín szerepét a földszint tölti be, a lakótér az oszlopokon nyugvó emeleten kezdődik. S csak valamely gyanús előrelátás révén: az utóbbi öt évben, a most szerb kézben lévő negyedben, a Gribovicán adtak ki építési engedélyt, azzal a feltétellel, ha szerepel az óvóhely a tervben.)

A közelben sívító gránát röp pályája alatt az utcán egymásba kapaszkodó, egymás testébe arcát rejtő házaspár. A Tito marsall útról nyíló, megdőlt, régi turbános sírok és friss fejfák melletti parkban járókelők riadt rohanása és fatörzsekhez tapadása, miközben az ágakról – érett gyümölcsök – hangos zörgéssel, mandíner golyók hullanak. A zsigeri ösztönök még nem fásultak el a permanens félelemben, de a tudat már megszokta. A kezdeti napokban csak én kérdezem idétlen izgalom-

Az árak DM-ben. Igaz, BH-jegyekkel is fizethetsz, csak-hogy én kb. másfél hónap alatt keresem meg egy kávé-jegy árát. Egyébként megvendégelték egy kávéval és sü-téménnyel, és nagyon kellemesen éreztem magam, úgy-hogy majdnem elfeledkeztem a fukarság rossz ízéről, arról az érzésről, hogy egyszerűen nincs pénzöd kifiz-etni egyetlen kibaszott kávé sem, nehogy valakit meghívhatnál. De csupán azt akartam neked mondani, hogy az emberek beülnek a kávéházakba, a kis caffékba meg a vendéglőkbe. Hogy moziba is elmennek meg szín-házba, hogy vannak hangversenyek, kiállítások, gyer-mekelőadások – de ez nem az! Hogy jussak el a moziba délután kettőre, amikor háromig dolgozom, és hogy menjek el a délután négykor kezdődő előadásra, ha az-tán, útban hazafelé, tizenöt-ször megbotlok és ötször fel-törlöm az aszfaltot a vaksötétben tapogatódzva, a sár-ban, szeméttben botladozva, kőbor kutyák hordáitól kí-sérve, akik a szeméttben turkálnak egy-egy falatért.

Ha már a szemétnél vagyunk, nemcsak a kutyák tur-kálnak, hanem az emberek is beletúrnak a konténerekbe ételmet, cigarettacsikkot vagy tüzelésre alkalmas lim-lomot keresve. Leggyakrabban kora reggel találkozhatsz velük, kint vannak kilencig, tízig (akkor hazamennek ebédet készíteni). Ha már megemlítettem a cigarettát – már néhányszor találkoztam egy magas, szőke jól öl-tözött lánnyal, amint figyelmesen gyűjti a hulladékból a csikkeket és egy kartondobozba rakosgatja, ma pedig egy idősebb asszony, aki mellettem ment, egy pillanatra megállt, gyorsan lehajolt, és felvett az útról egy félig elszívott cigarettát, belesüllyesztette a kabátzsebébe, rám nézett a szeme sarkából, és meggyorsította a lépteit. Fáj a lelkem, Caka. Azt hittem, hogy a lelki fájdalom csak stílusfigura, de nem. Ettől a sok iszonyú látványtól

mal: hány méterre lehetett? vagy zökkenteném ki – sikertelenül – a beszélgetés fonálát: „hú, ez itt volt a közelben”, de néhány nap múlva legfeljebb válaszdörgéssel felelek – hüvelyesek túltengő fogyasztása –, ha „bosszant bármi nesz”.

„A csend rosszabb” – mondja kísérőm, Szerdzsant, a szarajevói zsidó hitközség orvosa, akinek a beteglátogató sétáihoz tapadok, míg nem akklimatizálódok a város adottságaihoz. „Akkor nem tudni, melyik városrészt vették célba, nem tudni, mi készül. A vihar előtti csend – mint most – jobban kikészít. Ha lőnek: tájékozodom. Tudom, mihez tartsam magam.”

A csontsovány, fekete szakáll keretezte, szomorú szemű, szemüveges fiúval – afféle szarajevói keserű prófétával – már az első nap megbarátkoztam, amikor az utánam fél nappal szerencsésen befutó Szohnut-képviselővel meglátogattuk az idős Fatma Hartagát, aki egy kiterjedt zsidó családot – a szomszédait – rejtegetett és etetett a raktárában a II. világháború alatt. A szarajevói „népek jámboránál” történt látogatás – a jeruzsálemi Jad Vasém hatósága gondos kutatás után adja ki ezt a címet – Izrael képviselője „hivatalos” kapcsolatfelvételének is számított. A hetvenegy éves néni neve elsőként szerepelt a tavaly októberi konvoj listáján (amikor is Gánics miniszterelnök-helytettől száz személyről indítva, végül is huszonkét idős asszony távozását lehetett kialakítani), de az utolsó pillanatban az ő nevét is törölte a bürokrácia. Most azzal a jó hírrel jöttünk, hogy a talán szerencsésebb sorsú konvojossal kimehet – Izrael kórházi ellátással s az ő és egyik lánya családja befogadásával fizet vissza jöttéért –, de addig is összeállítottunk hátizsákjaink tartalmából egy kis biztató hazait. (A hagyományőrző muzulmán családban kedves figyelmességnek számított az én neofita, kóser szalámim.)

Szerdzsant apja horvát, anyja szerb, akiket területileg és „világnézetileg” is elválasztott a háború. Fiuk a városban maradt, mert épp akkor tette le a szakorvosi vizsgáit. A kórházban – szerinte a származása miatt – nem kapott a végzettségének és ambícióinak megfelelő feladatot, ezért jött örömmel dolgozni a zsidó közösséghez. Most, amikor olyan kevés orvos maradt a városban, s többször is visszahívták, már nem megy. Megszerette a közösséget, ahol másfél év alatt az egyik meghatározó emberré vált.

(Az új év első napjai itt, Szarajevóban is a számvetés és az elszámolás. A hitközségben felállított elsősegélyállomás utolsó hét hónapjáról is jelentés készült: onnan

másolom ki Szerdzsant munkájának statisztikai adatait. Egy orvosnő kollégájával és három szakképzett ápolóval 2680 orvosi vizsgálatot végeztek, ebből 870-et házhoz kiszállással, 284 beteget kezeltek 10–15 napos gyógyulási időtartam alatt otthon. 10 856 gyógyszert osztottak ki, 1586 esetben kötöztek be sebesültet. Szerdzsant – mivel ő a férfi – fő területe a házhoz járás. Főként olyan betegekhez, akiknek a kora nem engedi meg, hogy elgyalogoljanak a hitközség emeletén fölállított rendelőjébe. A hitközség egyetlen kocsiját csak rendkívüli esetekben, leginkább kórházba szállításkor használhatja. A cukorbetegeknek beadja az inzulint – a legnagyobb hiány, amikor arra kérdeztem: ha segíteni tudnék, mire lenne leginkább szükség, a szintetikus és szerves eredetű inzulint említették első helyen – vagy más vitaminnjekciókat. A legtöbb betegség pszichoszomatikus eredetű, amit azért is nehéz kezelnie, mert maga sem lát sok reményt, de ezt el kell titkolnia betegei előtt, akik leginkább egy emberi szóért hívják.)

Jelenlegi állása révén elkerülheti a frontszolgálatot: a közvetlen állásfoglalást. A háború után – meg kell érni persze – nem akar itt maradni. Minél messzebb. Bárhol. Lehetőleg nem ezen a kontinensen. Ennyi kegyetlenség láttán nem tudja elképzelni, hogy az ő életében behegedhetnek a sebek. Tud és akar dolgozni. Például teherautót vezetni, erdőt irtani, állatot nevelni. Nem hiszi, hogy a szakmájában valaha is elhelyezkedhetne. Nagyon sokat visszafejlődött azáltal, hogy két éve nem jut szakirodalomhoz, megfelelő eszközökhöz, kórházi gyakorlathoz. (A háborúban szerzett tapasztalatai is sokat érnek – ellenkezem.) S különben is: ő bárhol egy koszos

boszniai menekült lesz. A munkája elismeréseképp lehetne zsidó Izraelben. De ő... Ezt most nehéz volna meghatározni, ki is ő? A világnak olyan sarkára szeretne elmenni innen, ahol ezt nem kell megnevezni. (Új-Zéland, Dél-Amerika, Kanada?) Ahol tényleg csak az számítana, ki ő: Szerdzsant. Akinek már úgyis minden mindegy. „Minden hiábavaló.” Hagyjuk...

Elhaladunk az egyiptomi ENSZ-zászlóalj roppant, szögesdrótokkal, konténerekkel és homokzsákokkal körbebástyázott épülettömbje előtt. Tövében csobog a repetitíven nyikorgó vonulás célja: a három-négy nyilvános kút egyike, ahol a legnagyobb fegyverroportás közben sem szűnik meg a nyüzsgés. Tocsogó sárban töltik meg a vízfordó alkalmatosságokat, néhányan magukkal hozott műanyag lavórokban mosnak. A lakások vízellátása is a ritka vendég; az elektromos áram spo-

belül fáj valami, Caka, szorít, szorongat a vágy, hogy tegyek valamit, de tehetetlen vagyok. Csak sikolhatnak, s azt se teszem meg.

Mégis, a világon semmiért el nem mulasztanám ezt a háborút. Semmilyen békebeli, boldog és jómódú életért nem cserélném el a nyomorúságnak meg a halálnak ezt a tapasztalatát. Ne kérdezd, miért. Egyszerűen ilyen vagyok. Keményfejű. Van bennem valami dac, amit magam sem értek. Tudod, egyik levelemben Sekának azt írtam, hogy a háború életstílusomra vált, és ez így igaz. Kérdezem én, mikor fogom úgy érezni, hogy változtatni kell a stílusomon, s ami a legjobban ijeszt, az a válasz a kérdésre, hogy vajon tudok-e majd változtatni rajta. Az utóbbi napokban ismét verik a gránátok Szarajevót. És ismét sok a halott, sok a sebesült. Én változatlan intenzitással járom a várost, kérve az Istent, hogy őrizzen meg engem, a húgomat és a szüleimet, a barátaimat és minden jó embert. De hát annyi jó ember vesztette el az életét, vált cafattá, nyomorékká a szarajevói aszfalton, éhen halt vagy elvitte a tél – hogy kételkedni kezdek.

Mégis, én eldöntöttem, hogy túléljük, én is meg az enyéim is. Annyi mindent elmulasztottam megtenni a lustaságom miatt – nem engedhetem meg magamnak, hogy elessek, ha másért nem, hát a levelek végett. A leveleim olyan kavarodást okoztak ott nálatok, hogy lehetetlen „megváltoztatnom a címemet”, mielőtt leírnék mindent, amit el kell mondanom. Dunja levele annyira meglepett és meghatott, hogy nem tudom, sikerül-e szavakat találnom és megválaszolni. Be kell ismernem, sokáig nem hittem, hogy akárcsak megkísérlek beszélni erről a háborúról olyanoknak, akik nem érezték a bőrükön; nem mintha lehetetlen lenne lefesteni, hanem

radikus megjelenésétől függ. Néha egy-egy városrész kap vizet – a házak harmadik-negyedik emeletétől fölfelé: soha –, ilyenkor nagy az öröm: az utolsó csuporig megtelnek mindent a mennyei ajándékkal, amelyek minden cseppje – több funkció is keresztülmenve: legutoljára a vécc leöntését szolgálva – féltve őrzött kincs. Hiszen nemcsak rengeteg fáradságba kerül, de minden olyan hely, ahol emberek nagyobb csoportja összegyűlik, fokozottan veszélyes. (Pékek, templomok, színházak előterén, kutak közelében szedték legtöbb áldozatukat a pontos helyismerettel rendelkező, egykor szintén ezeket az utcákat koptató orvlövészek, akiknek – állítólag – 500 DM üti a markát egy-egy halálos találat után.) Átkapaszkodunk egy híd bordázatán: maga az úttest beleszakadt a *Miljackába*. Egy másik, még jobb állapotban lévő – ama közös európai álmot szimbolizáló, maga Eiffel mérnök tervezte, aki a mi Nyugati pályaudvarunkat is. Szerdzsant megmutatja azt a nevezetes helyet, ahol *Gavrilo Princip lelőtte a Monarchia eszméjét*, s az akkor eldőrdült pisztoly lövései azóta is nyughatatlanul és hatványozottan visszhangoznak, gyűrűznek tovább a gyilkolásban és pusztulásban. A hídra nyíló utca sarkán, a nevezetes aktus emlékét hirdető márványfeliratot és a diák történelmi elrugaszkodásának lába nyomát őrző járdába mélyesztett táblát muzulmán szélsőségesek kirobbantották. Bizonyára azért, mert a szerb nacionalizmusnak volt ez a mementója, s nem a jó öreg Monarchia okkupációja iránti nosztalgiából. (Noha a bosnyákoknál nincs nagyobb hívük az integrációs eszméknek. Itt az összes közhivatalban, alternatív szervezetben megtalálhattam központi helyen kifüggesztve Tito arcását, s etnikai hovatartozástól függetlenül. Szarajevóban mindenki siratja Jugoszlávia széthullását, az önálló Bosznia-Hercegovina eszméjét – harcuk tétjét és minden szenvedésük okát – mint a kisebbik rosszat, a tragédia szükségszerű következményét fogják fel.)

A kis dzsámikkal, fabordázatú házakkal, hegyre futó utcácskákkal tagolt régi városnegyed összes boltja bezárt vagy kibombázott. Vendéglők, kávézók, pizzériák portáljai megdermedt hívogató gesztusai asszociálnak az egykor itt bozsgó, vidám Babelra. Ha a szem kimetsz egy részletet, ahol nincs rom, golyó fölrepezettette seb vagy szemétkupac: még mindig szépséggel találkozik. Ez a távlat vagy inkább szűkítés tovább hangsúlyosítja a tragédia dimenzióit. A veszteség összehasonlító fájdalmát. A felszűkülő érzést és ott fent a hegyen az aknavetőt újratöltő katona válla felé féluton legyintésbe

konyuló mozdulatot – hogy *még mindig abba lehetne hagyni*. Ha most abbahagynák: még mindig maradna valami. Ha ez a lövés, ez a találat, nem röpül a város felé, akkor még hajszalácskával épp innen a határ, ahonnan újra érdemes felépíteni ezt a várost. (Világot.)

Felfelé kaptatunk az egykori *El Cortio* – a zsidó negyed – sikátorain, ahol a legtöbb régi zsidó emlék található. Csupa három-négyszáz éves építmény. A szarajevói zsidókról az első írásos említés – ekkor 15 családot jegyeztek föl – 1565-ben történt. Ők a nagy spanyol kiüldözés otthonra találtjai. Eredetüket máig megőrizte ladinó nyelvük (a szefárd jiddis, azaz a spanyollal kevert héber) muzsikájuk és a származásuk konkrét helyeire utaló családneveik. (Finci-Firenze, Todoros-Görögország vagy a spanyolországi Pinto, Pardo, Kaion, Toledano, Tolentino.) A hódoltság kori Magyarországról is értékes feljegyzéseket hagyó Evlia Cselebi török utazó és író feljegyzi, hogy a teljesen elszegényedve érkező jövevényeket adófizetés kötelezettsége nélkül fogadták be a török hatóságok. Első zsinagógájukat 1581-ben építették. Temetőalapításukat – amely a prágai után Európa legrégebb zsidó sírkertje – a mohácsi győző, Nagy Szulejmán engedélyezi. (Ezeket a mai Trebvica városrészben fekvő, Ivo Andric által is leírt köveket szerettem volna leginkább lefényképezni, nemcsak a régi kövek iránti különleges vonzódásom miatt, hanem mert talán létük utolsó szemtanúja-rögzítője lettem volna. Ugyanis itt dúlnak most a legádázabb küzdelmek – ottlétem alatt harci gázok (gázok, zsidók!!!) bevetésével is –, s egyes hírek szerint nem egy 1531-ből, 1551-ből datált héber betűs fejfa most az oda beásott szerb ágyúknak lövészárkokként szolgál

mellvédül. Az 1622-ben kézzel írt saját közösségi életüket szabályozó statútumuk az egyetemes zsidó történelem felbecsülhetetlen dokumentuma, a háromszáz éves demokratikus rendelkezések a mai kornak is példát adhatnak. 1779-ben már 1770 adófizető zsidó regisztrálnak. Az itt megtelepedett – s spanyol stílusú házakat építő – zsidók a legkülönbözőbb foglalkozásokat űzték: kézművesek, hordárok, evezősök. Sokan éltek közülük szegény sorban. Békésen csordogáló életük – akár az egész térségé – az Ottomán Birodalom Európából kiszorulásával visszakapcsolódott (?) a nyugati, illetve az akkor nemcsak szellemi fikció, de valóságosan is létező kőép-európai hatalmi és kulturális térbe. Az 1879-es berlini szerződés, az Osztrák–Magyar Monarchia fennhatósága alá helyezte Bosznia-Hercegovinát. Ugyanaz a polgárosító, modernizáló folyamat, ipari és

azért, mert az a háború, amelyben nem veszünk részt, mindig a mi saját, mindennapi „háborúink” margójára kerül; ezek, ha nem is véresek, de gyötrelmes harcok álmaink megvalósításáért (s tudjuk, milyen fájdalmas lehet az álmok valóságá válása). Még mindig úgy tartom, hogy a saját tapasztalat nehezen adható át másoknak, de a boldogabb galaxisokban élő ismeretlen emberek segíteni vágyása és együttérzése az esztelenség és az emberi butaság foglyainak egyikével – és mély meggyőződésemmel, hogy ez a butaság az emberi lény immanens része, s nemcsak egyes embereké vagy népeké (a probléma csupán vadnyugati jellegű – ki ránt előbb fegyvert) – szóval ez a részvét annyira megszegyenített, hogy belső igényemnek és kötelességemnek érzem, hogy „tudósításokat” küldjek Szarajevóból. Ezek messze elmaradnak ugyan egy jó újságcikk mögött, de úgy látszik, van bennük valami erő, amely megindítja a jószágot, ami bármily abszurdan hangzik, szintén a mi boldogtalan fajunk sajátossága.

Megint verik a várost, valahol itt a közelben, csörömpöl az üveg, remegnek a falak, megcsavarodik a hasam és örülten kalapál a szívem. Tényleg a közelbe csaptak le, alattomosan, utálatosan, talán valakinek a házába, talán most tört szét egy emberi koponya a padlódeszkán. S ez minden pillanatban megtörténhet velem vagy az enyéimmel is. A robaj most eltávolodott, de ott is valakinek a háza van.

Hajnali kettő. Megint közelednek a gránátrobbanások, és én félek. Nem tudom, Caka, nem tudom. Nem szoktam félni, és nem szokott úgy szánkázni bennem a borzadály a hasamtól a torkomig, de az utóbbi napokban... Nem tudom, nem is fontos; „rosszabbat is kibírt a bo-

gazdasági robbanás, amely 1867 után Budapestet világvárossá röpitette, a pár száz évvel többet szunyókált Szarajevót is elérte. A Monarchia legotthonosabb polgárai: a zsidók vezényelték e 20. századba átvezető, fűrge művelet dandárját. 1880-ban telepedtek le itt a Monarchia legkülönbözőbb sarkaiból: Galíciából, Ausztriából és Magyarországról értelmiségiek: orvosok, mérnökök, tanárok, ügyvédek és vállalkozók. 1892. szeptember 30-án már fel is avatták mór stílusú nagy zsinagógájukat. (Az egyetlen, amely ma is működik.) Ettől kezdve a szefárd mellett egy askenázi hitközség is alakult, a feljegyzések és az emlékezők szerint egymással nem konkurálva, hanem baráti viszonyban. Itt az egymás közti házasságok is nagyobb számban fordultak elő, mint máshol, ahol két hitközség működött. 1895-ben a város 41 543 lakosából 4 060 zsidó. A meggyökerezés gyorsaságára és mélységére jellemző, hogy az 1918-ban létrejött Jugoszláv Királyságban maradván közvetlenül a II. világháború előtt 12-13 ezerre teszik

létszámukat az akkor 60 ezres Szarajevóban. A német megszállás után (miként Bosznia nagy része, úgy Szarajevó is Horvátországhoz tartozott a Jugoszláv Királyság megszüntetése után) 8000-üket deportáltak és gyilkolták meg különböző koncentrációs táborokban. 973 szarajevói zsidó csatlakozott a partizán hadsereghez, 340-en estek el a felszabadító harcokban, 46-ukat tüntették ki a „Spomenica 1941” nevű legmagasabb – a partizán hadsereg alapítóinak kijáró – kitüntetéssel, s további négyük pedig a „Nemzet Hőse” címet kapta.

Néptelen utcákon kanyarodunk egy dombgerincre. A végében szeretnénk megnézni azt a zsinagógát, amelyet a hitközség kórháznak kívánt berendezni, de menekülők foglalták el, összes berendezését széttörve és eltűzelve az elmúlt héten. A sarkokat, sőt teljes utcákat ellepi a szemét: Leitmotiv – hamar abba is hagyom fényképezésüket – újfajta városjellemező. Annak az új minőségnek az egyik – dekoratív – kifejeződése, amely egész civilizációkra szóló érvénnyel – ebben a városban születik. Nincs energia a szemét eltakarítására. Nem az emberi, hanem az elszállító autókba való folyékony energia hiányzik, amely az egyik legfontosabb feketepiaci cikk. (Az ukrán ENSZ-katonák a legfőbb dealerei.) A tartalékokat inkább a mentőautók, halottszállítók, valamint katonai és kormányzati járművek működtetésére gyűjtik. A szemét tartalmát feldolgozó szociológusok – divatos módszer – bizonyára értékes következtetéseket vonnának le az ostromlott város mindennapi életéről. Ezt az életet az anyagcsere – mint az emberi létezésnek ez a civilizáció áldásai által diszkréten háttérbe szorított – dominanciája jellemezné. Azoké a funkcióké, amelyek az élővilág többi szereplőjének is a sajátja. (A háború – bizonyára nemcsak számomra, aki 1945 után születtem, újszerű felfedezés – az állatvilággal való közeli rokonságra, sőt a hozzájuk való visszatérésre – s bizony: igényére – is rádöbent.) A feltámadó szélben élelmiszeres konzervek dobozai gurulnak zörögve a macskaköve-

szánás Mújó”, s ami a legrosszabb, ki fogja bírni a legrosszabbnál rosszabbat is. Ezek szerint...

Még valamit meg kell mondanom neked. Te egy istennő vagy! Donátorok! Hogy is jutott ilyesmi eszedbe?

Ideje abbahagynom az írást. Fázok és mégis félek. Valami ördög bujt belém. Megyek aludni – szerencsére úgy alszok, akár egy kisbaba, romba dőlhet körültem minden.

Nagyon, nagyon szeret a te

Elmád

ken. (Göngyölegüket fölfűtik.) A nem környezetkímélő, nejlonsomagolás háncai, mint nyálkás óriáspikkelyek, borítják be a járdát, az úttestet, ezen csúszkál a szeméttárolók végtelen gyomrából kitüremkedő tartalom. A különböző technikákkal előállított burkolóanyagokon található, különböző nyelveken föliratozott – és dátumozott – szövegek tartalmának elemzése is érdekes következtetések levonására nyújthatna alkalmat. Mely országok, civil szervezetek vesznek részt (involved) a szarajevóiak biológiai életben tartásában? Milyen forrásokból, eszközökből? Innen továbbnyomozva: az eszközhöz milyen módon – milyen jogügylettel – jutottak hozzá? Magyarul: ki keres rajta? Ha

illetlen felvetésként, de innen közelítve is fel lehet tenni a leggyakrabban elhangzó, legnagyobb kérdést: „miért hagyja ezt a világot?” (A vajdasági származású anya, aki muzulmán hangzású neve miatt nem merete nagyapjával engedni gyermekét az innen Kánaánnak tűnő Zentára, meséli méltatlankodva: a kisfiúnak nagy vérekedéssel kihar-

colt plusz segélyben 1964-ben gyártott, dohos kekszet osztottak.) Reklámszatyrokba fekália ömlik ki – a magasabb emeletekre, mint említettük, soha nem jut fel víz –, szétszórt bélsaras papírokban lapoz a szél. Vatta, véres kötszerek, rongyok. Köztük megzöldült kenyérhaj, megerjedt főzelék. Ez csalja a kutyákat a szemétdomb mézére. Embereket is. Szemükben a fény: eltört csillag. Nem szégyenlik, mint az én fényképezőgépem lesütött, de mégis rögzítő, „zsákmányoló” (S. Sontag) szeme.

Álmosan fölhorkannak az ágyúk és az aknavető. Egykedvűen ballagunk tovább, mivel konstatáljuk, hogy jóval távolabbi körzetnek szól a támadás. Szerdzsant – talán most enyhül benne a feszültség – olasz paradicsomsűrítmény konzervdobozt rugdosva magyarázza a város lakossága – szerinte káros (viszont, magyar ismerőseim szerint nagyon is üdvös: mert nélkülük nem lennének, akik védelmeznék Szarajevót) – rétegződésének változását. Tíz-húsz éve kezdődött az a folyamat, amikor a *szandzsáki* (Bosznia és Szerbia déli határán fekvő, Albániához is közeli, a hegyekben, archaikus életformát megőrző terület) vidéki és homogénabban muzulmán lakosság kezdett beáramlani, valamint minden kényelemmel felszerelt házakat építeni a hegyes-erdős külvárosokban. A Nyugat-Európában összekuporgatott-nyomorgott vendégmunkás-keresetből, illetve az onnan származó iparcikkek illegális kereskedelméből akkumulálódott hozzá a tőke. Az évszázados elmaradottságot hirtelen nagyvárosi civilizációra váltó életforma konfliktusai bontották meg a tradicionálisan jó nemzetiségek (etnikumok) közötti viszonyt. „Az egykori Jugoszlávia – panaszkodik Szerdzsant – volt az az ország, ahol a legkönnyebben lehetett munka nélkül élni.” „Nyugat-Európában azért nem adtak ingyen semmit, minden pfnigért keményen megdolgoztak” – vetem közbe. „De ebből a mentalitásból nem hoztak semmit haza. Svájcba utaztam haza vonaton egy alkalommal nem dohányzó kupéban – hoz a jelen-

AZ EGYETLEN MŰKÖDŐ, AZ ASKENÁZ ZSINAGÓGA

IVICA CSERESNYÉS ÉS DANILO NIKOLICS, A SZARAJEVI HITKÖZSÉG VEZETŐI ▼

IGOR ÉS RESO

ségre példát. – Velem szemben egy honfitársam ült. Amint áthaladtunk a határon, azonnal rágyújtott egy hatalmas, bűdös szivarra. Amikor figyelmeztettem, hogy ez nemdohányzó, azt felelte, hogy már hazaértünk, itt már nem számít, s felszabadultan föltette a lábát mellém, a bársonnyal bevont ülésre.”

Egy közelebb becsapódó akna légnyomása előttünk vagy kétszáz méterre csipegető madárrajt rebben fel. Gyászos legyezőként terülnek szét, s válnak eggyé az ólmos éggel. (Miért maradtak itt a minden lövésre fölriadó madarak, melyek csapatba rendeződésének megszokottan pontos alakzatrajza – utazásom végén, a repülőtérré tartó harckocsi [irány]taxira várva, a harcok színteréhez meglehetősen közel, több napon keresztül is végeztem ilyen irányú megfigyeléseket – megbomlott, s a legszabálytalanabb, szétszórt rendezetlenségben verdestek összevissza, mint a részeg pillangók. Hiszen – egyedül – ők útlelél és kiegészítő igazolványok nélkül szedhetnék a sátorfájukat.) „Egykori gimnazistatársammal történt – folytatja, homlokát ráncolva követvén a varjak széjjelremegő legyezőjét. – Egy nürnbergi autójavítóban kezdett dolgozni. Szorgalmas volt, a főnöke négy hónap után duplájára emelte a fizetését. További három hónap után részleget bízott rá, s megtoldotta a bérét egy ezer márkával. Egy újabb fél év múlva azt mondta neki: Nagyon elégedett vagyok a munkáddal. Kinevezlek a helyettesemmé. Nem kell időre bejárnod, szabadon gazdálkods az időddel. Akkor iszol kávé, sört a kintinban, amikor akarsz. És újabb ezer márkával megemelem a fizetésedet. Így is történt. A következő havi fizetésnél az én egykori iskolatársam a borítékjában a kezdő bére felét találta. Szaladt a főnökhöz, és hangosan reklamált. Ne olyan hevesen. Beinvitálta az irodájába, belökött egy kazettát a videólejátszóba. Ott szépen dokumentálva volt, hogy a barátunk egész nap kávézott, sörözött többet is, mint amennyi belefért, már amikor benézett a munkahelyére. Mindent kezdhetett előlről. Hát ilyenek vagyunk mi. Ilyen hamar leválík a masz az arcunkról, s kiderül: ennyit érünk. Nézd meg, hogyan gyilkolunk, erőszakoljuk meg a nőket, gyerekeket. A világ elhülten hápog, hogy a 20. század végén... Pedig tudomásul vehetnék: ilyenek vagyunk (s ők is ilyenek vagy voltak egy évszázaddal előbb): vad, hegyi nép. Én nem akarok ebben részt venni. Nincs időm, többszáz évem, míg a helyzet domesztikálódik. El! El innen! (Kohn bácsi *másik földgömbje*.) Csak ez dobol bennem, de sokszor még a szomszéd utcáig se juthatok el.”

Mintha a mondat végére a pontot egy gránát kívánta volna feltenni, úgy jó ötven méterre az előttünk magasodó ház homlokzatáról téglák potyognak le nagy lus-

tán, s darabokra törve rúgtatnak szét az úttesten. (Milyen jó, hogy a városban szokásos sietős ritmusú lépteinket lelassítva, elmélyülten beszélgettünk, s egy-egy passz erejéig én is beszálltam a konzervdoboz-labda útjába – gondolom.) Szerdzsant beszéde fölgyorsul, s témát is vált: „A demográfiai változások negatív következményeit tovább fokozta, hogy az itteni, javarészt csak formaságaiban fönmaradt iszlamizmus friss és fundamentalista vérátömlesztést kapott az Iránban tanuló s onnan visszatért vallási vezetők révén. *Gánics*, a bosnyák kormány miniszterelnök-helyettese, akit a legszélsőségesebbnek mondanak (de azért a családját az USA-ban tartja, ahol tíz évet egyetemi tanárkodott) is, szandzsáki.”

(A látogató sohasem tud a bentlakók ismeretének igazságmélységéig eljutni, de jelenléte semmilyen fundamentalizmusról nem számolhatok be: egyszer láttam csak átvágni egy téren két talpig feketébe öltözött, félelmet gerjesztő mudzsahedint – zsidó sétálópartnerem kérésére nem fényképeztem le őket, szerintem aggodalma fölösleges volt –, valamint egy óvárosi boltocska vitrinjében felfedeztem egy árva Koránt, néhány iszlámról szóló könyv társaságában. A sok-sok kis dzsámi közéletben arra hajtottam, hogy imára gyűlő muzulmánokat fotózzak: hasztalan. Észak-Afrikában és Közel-Keleten otthonosan érezve magam: a bennem kellemes nosztalgákat idéző arab szót, dallamot csak a harckocsi-iránytaxiszolgálatot ellátó egyiptomi

ENSZ-zászlóalj laza katonáinak rádiósmagnetofonjából hallottam, s az esti ima kántáló fohászai is csak az ő kaszárnyájukból szűrődtek ki.)

A dombgerincen húzódó utca végéhez érünk. Elfogynak a házak, s feltűnnek az ártatlan szépségükben hullámzó, tömeggyilkos hegyek. Nagybacska térre érkezünk, ahová különböző irányokból utcák torkollanak, s egy szélesebb, várost átszelő autót is. A túloldalon ismét emeletes bérházak sora kezdődik, fölötte pedig falusias, egyemeletes negyed kapaszkodik a fölfelé hullámzó lankákra. A középpontot rapityára tört buszmezgálló modern fém-beton-üveg-olajfesték szobor-konceptje uralja (vegyes technika), a felhők mögül kibukkanó nap az úttest aszfaltjába meghatározó anyagként elegyedett üvegtörmeléken – háborús szentjánosbogár tejút – sziporkáz. Az ágyúzás fölerősödik. Ez rendszeresnek mondható így, ebédidő táján, amikor a gyomor hajtotta vagy iskolából, gyér számú, még működő hivatalokból közlekedni kénytelen lakosságból könnyebb – és gazdaságosabb – teljesíteni az elpusztítandó normát, mint amikor a néptelen utcákra vaktába szórt muníciónak kell produkálnia a mennyiséget. Hallhatólag a tér mögötti bérházakra esnek a lövedékek. „Itt ta-

Szarajevó, 1993. 12. 15.

A levelet sajnos nem tudtam elküldeni Bobával, úgy hogy még mindig nálam van. Ha már így esett, hozzáteszek még néhány szót.

Ma végre sikerült hallanunk egymást, de ahogy már velem lenni szokott, nem tudtam elmondani, amit akartam. Először is: kívánom hármótoknak, hogy minél előbb találkozzatok és minél előbb felejtsétek el, hogy voltak idők, amikor nem lehetetek együtt. Másodszor: Sok boldogságot kívánok nektek. Harmadszor és x-edszer: Sok szerencsét!*

Tudod, mi a legcsodálatosabb? Hogy állandóan van egy olyan érzésem, hogy hamarosan látni fogjuk egymást (majdnem azt mondtam: újra találkozunk – no de hogyan találkozzunk újra, hisz még az életben nem láttuk egymást!), és mintha már száz éve ismernélek. Szóval tényleg úgy érzem, hogy rövidesen együtt kávézunk vagy harapunk valami konkrétabbat, csak azt nem tudom kitalálni sehogy sem, hol – Csehországban, Kanadában, Zágrábban, Szarajevóban vagy valamely egészen lehetetlen helyen.

Hát csak legyen szerencsénk!

*Viszlát! Szia!
a te Elmád*

lán visszafordulhatnánk – így kísérom. – Az ebédosztásra épp visszaérünk.” „És a zsinagóga?” „Hiszen ez az!” – mutat a golyó csipkedte házra, amelynek a szemöldökmagasságig téglákkal kirakott ablakait – mint jellemző motívumot – már bevettem a 200 milliméteres, teleobjektív kockájába. A térrel szemközti házakból felcsap a már jól ismert sárgás-kormos füst. „Ha már idáig eljöttem, mégiscsak le kellene fényképezni.” Innen a házak takarásából a kép – amely nem fedti önmaga fogalmát, ha aláírásnak kell értelmeznie – csak egy roskatag, háború ragyázta épület, amelyből bármennyit fotózhatnak, akár a mai Budapesten is.

„Ki!” Kiszaladok a fedezékből, át a téren a buszmegállóig, hogy beveggyem a homlokzatot. „Helyes.” Ha nem is a szokásos kőtáblák, de a menóra és a Dávidcsillag: beszél. Sőt. Szerencsém van, mert egy friss mosást száradni kitergető fiatalasszony személyében figura is élővé teszi a jelenetet. „Ekkora marha nem lehetek!” Hogy most itt kelljen objektívot cserélnem, amikor minden porcikámmal tudatom – programozott mozgásomnál gyorsabb, legalább öt perccel gyorsabb – filmjével, már ismét ott vagyok a cigarettájára gyújtó Szerdzsant mellett. Ideges kapkodás. („Hányszor mondtam, hogy el kell vinned a Nikon-szervizbe!” – a fénymérő peckét vagy három éve egy gyufaszállal kell arrébb tologatni. „Kivételes esetekben a lustaság nem fél egészség.”) Az 50 milliméteressel benne van az egész ház, de az asszony pontszerű. Így nem mond semmit. A 28 vagy 20 milliméteres. „Nincs távoli téma, nincs objektív-probléma, mert nincs olyan tárgy, esemény, amihez nem lehet még közelebb furakodni” – hallom a fotózásba beavató barátom (mesterem)

hangját. A buffanások nyomában fűrgé gépfegyverke-repelés szórja (sózsa) a megtrancsírozott városrészt. „A jó édes anyátokat!” Kiszaladok a ház elé. Kat. Kat: megcsinálom állóban és fekvőben is. „Most már mindegy.” Fölkerül a nagy látószögű a színes filmes gépre, „nyomassuk” azzal is. Beszaladok a kapun. A lifegő Unicef-adomány műanyaggon keresztül, teljesen szétvert, lecsupasztott alkóvok, termék csúfoskodnak. S egy roppant lakat. Dörömbölök. Senki. Az asszony int: Nye. Vagyis: no. Oké. Vissza. Mielőtt beérnék a jól megérdemelt fedezék mögé – Szerdzsant még a cigije feléhez sem ért –, földbe gyökerezik a lábam. A szépségtől. Ez a város szép. Még mindig szép. A nap teljes pompájában emelkedett a hegyek és az üzelmeiket homályba burkoló, piszkos köd fölé, s a delelőjéről – mintegy a *no man s land*-ról – áldó arany sugarakkal vonja be a várost. Ha

Szarajevó, 1993. 12. 16.

*Végre megérkezett a „repülő svéd”** a leveleddel meg az Adicáival. Én meg már minden reményemet elvesztettem, hogy valaha is megkapom őket. Caka, én téged éppen úgy képzeltelek el, ahogy leírtad magad. Tudod mit, de jó lenne, ha át dumálhatnánk egy délutánt és át dörbözölhatnánk egy éjszakát, te meg én (jöhet még társaság, de csak a szcenikai hatás kedvéért, hogy statisztáljanak a háttérben), s azt hiszem, aztán könnyű szívvel térnek vissza ebbe az isten háta mögötti, megveszekedett kuplerájba, hogy ledolgozzam ezt a kibaszott, idióta háborút, és befejezzem életemnek és a világtörténelemnek ezt a fejezetét is. Baszd meg, ha arra gondolkodok, hogy valami seggfej általános történelemkönyvben úgy fognak írni erről a háborúról, mint a Balkán mindig is bizonytalan térségében terjeszkedő etnikai csoportok nemzeti és vallási érdekeinek összeütkezéséről, mely 1991-től ...-ig tartott, legszívesebben felrobbantanám ezt a bolygót, hogy egy morzsa se maradjon belőle.*

Itt rettegés van, vér és halál. Tegnap Drvenijánál becsapódott két gránát, és megölt négy embert. Ilona a rádióállomás ablakából nézte. Kész csoda, hogy ebben az időben az enyéim közül valaki vagy én nem találtam ott magam, s hogy a zsidó hitközségbe ebédelni járó emberek közül senki sem sebesült meg vagy esett el. Nincs a szarajevói aszfalton egy talpalatnyi hely, amit ne locsolt volna vér. Elhiszed-e, azon az egész délutánon esett az eső, egész éjszaka és másnap délelőtt is, és mosta le a szerencsétlenek vérért, akik éhesen haltak meg, mert ebben a városban mindenki éhes, piszkos, mert ebben a városban kiskanállal mérik a vizet, és rémülten haltak meg, mert nincs ezeken az utcákon olyan ember, akinek

a szemem mélyélességét egy egész keveset homályosabbra csavarozom, a házak felületéről eltűnik a tátongó üszök, a szemét semlegesen olvad föl a látvány szövetében. Kecses minaretek, jámborul domborodó dzsámik, büszke kupolák, tornyok, a fényt hálásan visszacsillantó aranykeresztek, félholdak és roppant, csupa-üveg felhőkarcolók nyújtogatják nyakukat a hirtelen kitárult napfényvel jött, szinte mediterrán-kék ég háttere felé. A tövükben elterülő város, mint virág kecsesen ereszkedő és emelkedő kelyhe, öleli körül a Miljacka hídjai bibéjét. A hegyek harsogó vidám zöldek. Kon-

trasztjukat kiemeli a rajtuk foltokban megmaradt hó tisztasága. A zöld a remény színe... „A jó édes, kurva anyátok!” – szólalok meg egy jó hete először magyarul. „A jó édes, kurva anyátoknak lövitek szerteszt ezt a várost (ezt a világot)” – vágom, eleve vesztes *Rastignack*ént a bűntudat nélküli, magától értetődő szépséggel fölém tornyosodó hegyek pofájába.

Fél óra múlva a hitközség kávézójában kanalazzuk a kimért egytál meleg ételt. Spenóttal kevert rizst. S egy karéj kenyeret.

A szarajevói hitközség lázasan nyüzsgő méhkas. Egyszerre klub, konyha és étkezde, orvosi rendelő, rádióállomás, számítérekkel felszerelt adminisztratív központ, hivatal, élelmiszerraktár, posta, tanfolyamok színtere s persze az életető hírek börzéje. A székház egybenőtt az egyetlen ma még működő askenázi nagy zsinagógával. Annak is az alsó részét élelmiszerraktárnak rendezték be, az emeleten épségben állnak a padsorok, hibátlan a gazdag ornamentikájú falfestés. A Tórákat azonban rejték helyen őrzik. Csak nagy ünnepeken telik meg áhítattal az egykori gazdagságot és dicsőséget visszasugárzó, roppant te-

rem, addig csak a gyülekezés háza előterében felállított ablaküveg – értsd műanyag – vágó műhely látogatják. Az autómotorokból átalakított s benzinnel működő aggregátorok működtetik a számítógépközpontot s az orvosi ügyelet fényeit. Kisebb csapat soha nem hagyja el az épületkomplexumot, amely azilumként is szolgál. Olyanok bújnak el a hitközségnek végzett munkába, akik nem akarnak értelmetlen áldozatok lenni. Akik még nem ocsúdtak föl a tudatból, hogy nem ugyanazon haza polgárai, akik lövik őket, s akikre lőniük kellene. Tétova lassan kapcsolásukban szeretnék kivonni magukat a gyilkolásból. A földszinten osztják délután egy és kettő között az egytál meleg ételt. Sokan már reggeltől itt várakoznak rá. Ebben az időpontban hull a legtöbb gránát, s társaságban gyorsabban telik az idő.

Az időt araszolni a legnehezebb. A legtöbb munka-

hely megszűnt, és a puszta létfenntartás megszervezése nem tölti ki a huszonnégy órát. Várni, várni. Valami olyasmire, amiben nem hiszünk, vagy ha eljő, az sem hoz majd megoldást. Ez a béke volna, a normális élet visszatérte. De már két éve csak beszélnek róla. A háború, a vér és szenvedés folyóján hajózás válik a természetes közlekedéssé. Ezt az ember alatti létet kell megszokni, de a semmittevésre ítéltség a halálos veszélynél is elviselhetetlenebb. Sakk, ostábla, pasziánsz kártya. Meddig játszható a sűrű cigarettafüstben? Nincs pasziánsz, csak gépiesen mozgó kezek, agyak, amelyek újra és újra kirakják őket. Az egyetlen napilap, az Európa egyik legjobb napilapjaként ismert *Oslobodenie* sem kínál sok olvasnivalót, igaz, nagy szó, hogy mindennap meg tud jeleni. A szerény köntösben, nyomási hibákkal megjelenő lap teteemes hányadát az előző napok halálos áldozatainak fényképes nekrológiai teszik ki.

Módomban volt kipróbálni ezt az érzést – nem tervezetten ugyan, de minden leírt szó fedezetét, legalább pillanatnyi azonosulással megszerezve –, amikor a jelentésben elégnék tűnő adatot, élményt begyűjtve szerettem volna elhagyni a várost, hogy minél előbb írásba, segítségsszervezésbe fogjak. Megmaradt élelmiszereimet szétosztva, s a páncélmellényemet fölöltve kiballagtam a taxihoz. (A csinos, de nehéz mellénykét nem hordtam, mert a viselése csak az amúgy is biztonságos, repülőterre tartó harcokcsikban kötelező, s mert a szarajevóiak sem kedvelik, s ezért jó kapcsolatot sem lehet teremteni velük, ha valaki az ő életüknél több biztonságot követel a sajátjának.) Az óránként közlekedő egyiptomi legénységű páncélcocsikhoz, akik a press card felmutatása ellenében kivisznek a sajtó és telekommunikációs központhoz, hogy onnan egy újabb taxira kapaszkodva elérjem a szarajevói repülőteret. Majd elmondhatatlanul sok szórózó csomag- és személyellenőrzésen keresztül átesve fölkerüljek valamelyik repülőgép listájára. Nevére rászolgálva – Maybee Airlines – négyszer jártam meg ezt a páncélcocsik acél tubusaiba összenyomórító, izgalommal teli utat. S ugyanezt vissza a halálközelségbe; a kalandot már megszűnő vélt pillanatból a csa-

tazajos városba. Egyszer épp a közelemben esett a gránát, amiért két napig lezárták minden humanitárius segélyszállítását. Ilyenkor nem volt mit tenni, csak szívni a cigarettát, játszani egy parti sakkot, és nem figyelni a bábukra. Várni a holnapi nappal megnyíló esélyt. Szívesen panaszkodtam volna. Csak már két éve ugyanilyen helyzetben morzsolódó társaimnak mondhattam volna el bánatom, akiknek még holnapjuk sincs. Két perccel a repülőgép-indulás előtt sem voltam biztos, hogy elkerülök innen – volt olyan kolléga, aki már a levegőbe emelkedett, amikor visszaszállt a gép, és kezdte előlről –, s kétezer forintról háromra emeltem a Teleki téri imaháznak snóderolandó tétet, ha most mégis...

„A generációm már beleszokott a háborúba, elviseljük” – mondja *Stepán Illés* (Pista bácsi), aki rendszeres kosztos itt. Tökéletesen beszél magyarul – megszoktam, hogy a világnak nincs olyan pontja vagy helyzete, hogy ne találkozzak egy magyar zsidóval –, noha egy szomszédos kisvárosban született. Édesapja budapesti, Kolozsvárott szerezte a jogi diplomáját. A nagybátyja hívására jött ide a tízes években, akinek ügyvédi irodája volt. De mégsem adta át a praxist, így Pista bácsi kitanulta a fás mesterséget. Néhány év alatt virágzó faüzemet létesített, feleséget egy Pécs melletti községből hozott, sathenolás útján. A menyasszonynéző után nem volt sok gondolkodásra idő: kitört a fehérterror, s az országhatárok képlékenysége is megszűnt. Szülei magyarul és németül beszéltek otthon, őt Zágrábban tanították. Amikor a harmincas években zsidótörvényeket hoztak, s közvetlenül is megtapasztalhatta a felébredő és fasizálódó horvát nacionalizmust, azt mondta az apjának: pakolják a fatelepüket hajóra és menjenek Palesztinába. Jó ára van ott a fának, aztán meglátják. Az apja nem akarta elhinni, hogy a teremtmő munkáséletnek a Jugoszláv Királyságban vége szakadhat. Két évre rá mindenüktől megfosztva deportálták az egész családot. Szerencsénk volt, mert „csak” egy olaszok őrizte szigetre. Itt csak éheztek. Az olaszok nem akarták elpusztítani őket, elfordultak, ha élelmiszert loptak. Nem is bántották őket, amikor néhány – egyébként tőlük vett – pisztollyal és kézigránáttal le-

a verejtéke ne büzlene a rettegéstől. A vértócsák megmaradtak a gellerek ütötte lyukakban meg gránátállalatoktól szétmorzsolódott homlokzatok téglaporában. Nem először lépkedek embervérben – az ilyesmi Szarajevóban normális –, de nem tudok magyarázatot találni arra, mennyi vér lehetett az, amit még az eső sem tud lemosni.

Bocsásd meg, hogy így írok. Nem akartam, de ma kibaszottul kikészültem, és egyszerűen kicsúszott a számon. Pedig csak azt akartam neked mondani, hogy a leves, amit küldtél, fantasztikus, hogy nem takarékoskodom azzal a gyertyával, melyre ráírtad, hogy „kizárólag hozzám szóló levelek írására”, hogy iszogatom azt a nagyszerű indiai teát és mazochista mód élvezem a cigarettamérgezést, egy olyan dohányos szenvedélyével, aki két napja várja, hogy valaki megkínálja, mert a megelőző két napon kihasználta minden tarháló lehetőségét. Természetesen mindez a te csomagodból van. Ha valahol a nagyvilágban vodkaporra akadnál, küldd el, hogy benyakaljam. Akkor talán sikerül olyan mértékben bepicsáznom, hogy meg tudok eresztetni egy bögésmenetet arcon csordogáló könnyekkel, s nem azokkal a szárazakkal, amelyek az összeszorult torkot fojtogatják és belülről mérgeznek, megölve minden érzelmet és döggé változtatva a lelkem.

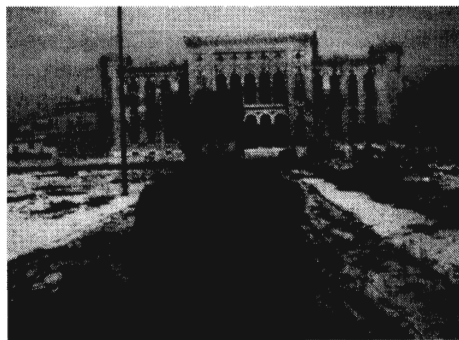
Majd reggel elolvasom ezt és eldöntöm, elküldjem-e neked ezt a december tizenhatodiki napot.

Sokszor üdvözlől és szeret a te Elmád

RADICS VIKTÓRIA FORDÍTÁSA

* A szarajevói és a zágrábi hitközség között majd mindennap létrejövő amatőr rádióláncon keresztül.

** Ingemar svéd zsidó újságíró, az igazolványa nyújtotta szabad ki-bejárást kihasználva 1992 júniusában öta hetente-kéthetente ingázik Szarajevó, Split és Zágráb között, hogy leveleket, életmentő dokumentumokat hozzon és vigyen. (A szerk.)

ELMA SZOFTICS

fegyverezték őket. Háromszázan, zsidó fiatalok, kieveztek a partra, és csatlakoztak Tito partizánjaihoz. Ötvenen ha megmaradtak közülük a felszabadulásig. Közlegényként kezdte, századosként végezte. Gyalog bejárta – a nagyvárosok kivételével – az egész országot. Háromszor sebesült meg, érzéstelenítés nélkül műtötték, egy-két szilánk még a mai napig a testében emlékezteti ezekre az időkre. Sokszor cipője sem volt, lábát rongyokba csavarta télvíz idején. Azt mondta a parancsnok: cipő nélkül nem kell harcba mennie. Ó, dehogynem. Hát akkor ki lő cipőt neki? El is ment, lőtt is kettőt. Tudod – oktat – bakancsot meleg lábról kell lehúzni, mert ha hagyod ráfagygni, késsel se vakarod le. Ellen-séget soha nem hagyott élve. A fair play-t akkor szüntette be a maga részéről, amikor egyik jó barátja, egy spliti zsidó fiú holttestére bukkant. A bal szemét bicskával vágta ki, a nemiszervét levágták, és a szájába dugták. Nem sokkal rá kezébe került egy usztasa parancsnok. Hatalmas pofont kevert le neki, hogy elvágódott. Az hivatkozott a tisztet védő hadijogra. Amíg az ő véreit így gyilkolják, nincs jog, nincs hatalom, nincs Isten. Egy német tisztet fogott el egy bunkerben tizen-nyolc katonájával. A tiszt: drága kámerád, kegyelmezz meg az életünknek. Ó: nem vagyok neked kámerád: zsidó vagyok. Kivégeztette őket. Legalább száz némettel, usztasával végzett ő és a csapata. Egy szemernyi lelkiismeret-furdalása sincs. A háború után kitanulta a fogorvosságot, és letelepedett itt Szarajevóban. Szezárd zsidó nőt vett el, most ő és a lányuk, unokája Spanyolországba menekült. Néha itt, a hitközség rádióadóján beszél velük. Fia Belgrádba sodródott, nincs munkája, az ottani zsidók segítik. Második, montenegrói muzulmán származású feleségével esze ágában sincs elhagyni a várost. Ez az ő hazájuk. Tudják: függetlenségét időnként vérral kell megvédeni. Ez törvény. Dohog, elégedetlen a hitközség javarészt középkorú vezetőségével. Akik kihúzzák az embereket, mindenféle trükkökkel felmentést szereznek a katonai szolgálat alól. Sőt bújtatnak is. (A szinte ateista közösségnél több kántori, kósersági ellenőri állás van betöltve, azzal a kéréssel a katonai hatóságokhoz, hogy rendkívüli szolgálataikat egyetlen nap sem nélkülözhetik. Külön állig felfegyverzett rendőrük is van – egy gazdátlan maradt zsidó lakásért cserébe – aki nem engedi be a katonaszökevényeket kereső őrző-
ratot.) Ez nem helyes, hazafiatlan. Itt nőttek fel, ebben a városban, akkor azt meg kell védeni. Ezt mondja az erkölcs. Legalábbis az övé. Az ő nemzedékéé. Ha nem lenne hetvenkét éves, jelentkezne harcolni. Nem hiányzik semmije – a magyar cseresznyepaprikán kívül, amelyet otthon egy kis cserépből magról is természet –, hozzászoktak ők már ehhez. De ezek a fiatalok...

A zsidó hitközség látszólag a még városban maradt 700 zsidó mindennapi túlélését szervezi, valójában egész Szarajevóét. S rajta keresztül – mint a régi zsidó legenda 36 névtelen igaz embere, akik a vállukon hordják az egész világ szenvedését, s ha egy is kidőlné közülük, vele az egész világ omlna össze – azt a toleranciát, antifasizmust szolgáló eszmét, sorsot, amit maga a város – ezúttal a világtörténelem forgószínpadán meghatározó szerephez jutva – képvisel: mind békéjében, mind tragédiájában, *arról szól*, azt a tapasztalatot osztja meg a világgal (*ha a híre torzítatlanul kijuthat innen*): hogy

egyedül, partikuláris érdekekre hasadva, egymás ellen kijátszatva, *nem megy*. Senki nem boldogulhat a másik rovására: az emelt fejű vállalt vég vagy a túlélés kegyelme csak olyan egymás kezébe, lelkébe kapaszkodó összeérés eredménye lehet, amelytől „semmi sem idegen, ami emberi”.

A hitközség és a *La Benevolentia* (jóakarát) nevű, 102 éve fennálló segélyszervezete az egész városban uralkodó viszonyokat példázza: a biztonsági és a kormány-szerveket kivéve vagy azokat is megelőzve *csak a civil és humanitárius szervezetek működnek*. Olyan önszervező-décek, amelyek még ilyen elszigetelt állapotban is megtalálják a kapcsolatot a világot behálózó hasonló intézményekkel. A leplezetlen fasizmusnak gátat szabni képtelen, nemzetközi jogi hókusz-pókusz és politikai dekáztatás a felelősséggel (miközben a Szarajevó körüli falvakban emberfejekkel folyik ez a lábtengő) képtelen eredményesen szembeszállni, akár postás szinten is.

Csak *harmadik erő* biztosítja a pusztá fizikai létezését s rajta keresztül mindazt, amit az emberi élet a civilizációkban megjelenít. Kisközösségekből spontán mozgósító kezdeményezéseké, amelyek éppen azért alakultak, mert tagadják a bármilyen kifinomult állami bürokratikus eszközök és a politika érdekközvetítő szerepének egyedüli hatékonyságát vagy legitimitációját, mégpedig az ember olyan primér, saját vonatkozásai rabságában el nem idegenedett („nembeli”) lényege alapján, mint: szeretet, az emberi élet pusztá védelme („NE ÖLJ!”), a születés és halál méltósága, és az emberi létezés, fizikai itt időzésén túlmutató, értelme.

(Nem mintha, ama galileai, hippi-haszíd rabbi és bárati-tanítványai köre, akinek totem-ikonosztázként kimerevített-fordított nevére-arcára hivatkozva folyik Boszniában is a törzsi kannibalizmus, nem ugyanezen az alapon és felismeréstől vezérelve tanította volna az Emberfia országát. A leggyilkosabb bombázások menetrendszerűen esnek egybe a görög ortodox egyházi ünnepekkel: ottlétem alatt a karácsonyi műszaknak sikerült megduplázni a napi halálozási és sebesülési normát.)

A Szarajevó-origóponton, 300 000 ember meztelen életén keresztül, most háromfajta erő méri össze alkotó és romboló képességét, illetve lehetőségeit. Modelljei, stratégiái nemcsak az oly bizonytalan háborús térség jövőjét tapogatóják ki, de behatárolják a 21. századba lépő civilizációnk konfliktuselhárító, feloldó mechanizmusait is. Ugyanis a humanitárius szervezetek nemcsak a szeretet-, *de a cselekedetvallásban* is tevékenykedve: fölébresztik és visszaadják az „egy szál ember” felelőségét, az akár tőle kontinensnyi távolságban az emberiség ellen elkövetett bűnökért. Azt a lelkiismereti cselekvéskényszert, amely szintén megilleti a teljes embert, s amelytől eddig a most oly csúfos kudarcot szenvedett nemzeti és internacionális szervezetek gyámkodó elnyomása megfosztotta.

„*Biboldók védik Szarajevót!*” (Cifuti, ennek a török eredetű szónak pejoratív íze van) – szögezi le egy graffitit a roppant mór stílusú zsinagóga mellé ragasztott hitközségi épület falán. Ha a legkülönbözőbb személyiségek és nemzetiségek („etnikumok”) együttélése és együtt-túlélése – eszme és gyakorlat – egyenlő Szarajevóval (tapasztalatom és hitem szerint az), akkor ez a

közösség alaposan rászolgált a grafitti megfogalmazta elismerésre.

A II. világháború után ezer-ezerkétszáz zsidó maradt itt, és 7500 név a Vraca nevű emlékpark obeliszkjére vésve, azoké, akik Szarajevó 9000 léleknyi háborús veszteségéből a zsidó áldozatokat tették ki. Mint szerte Közép- és Kelet-Európában, a megörökölt zsidó infrastruktúrát – akár a mögötte húzódó szerep terét – nem lehetett soha többé kitölteni. Bosznia és Hercegovina nyolc zsinagógájából csak egy őrizte meg eredeti funkcióját, annak is a hatvanas évek elejéig volt rabbija. Szarajevóban a többi három-négy száz éves épület ma az Állami Múzeumnak, Zsidó Múzeumnak és galériának ad otthont. Az itteni zsidók személyi igazolványába beírták ugyan a zsidót mint *nemzetiséget* – mint mindenkinek Jugoszláviában valamit feltüntettek ebben a (most külön címerekké, zászlókká, útlevelekké: s bizonytalan határokkal elkerített országokká avanszáló-homogenizálódó rubrikába), de ez nem okozott sem „identitás-problémát”, sem bármifajta megkülönböztetést. Az itteni többi vallás népeihez hasonlóan: az egyre halványuló kulturális szokásokban, a szentből profánba hajló, inkább a makrotársadalmat színesítő, mint attól elkülönítő ünnepekben nyilvánult meg.

(Ama heródesi tradíciókat beteljesítő-folytató gyilkos karácsony éjszakán egyetlen zsidó, muzulmán vagy katolikus barátomat sem találtam otthon, mert mindegyikük egy szerb barátjához volt hivatalos a fél éve ünnepivé összekuporgatott karácsony esti vacsorára, s mindannyian darab ideje megvonták a szájuktól a falatot, hogy hozzájárulhassanak valamivel a „lakoma” sikeréhez. De nem maradt érdektelen ez az estém sem, mert a hitközség aggregátorral működő tévékészülékén ezúttal senki sem nyúzta az amerikai krimivideókat – a híreket, jöjjenek bármely médiából, gyűlölik, s eleve hazugságnak tartják –, s így zavartalanul követhetem az ünnep eseményeit, mégpedig sztereóban a Banja Lukai Televízióból. A „Boszniai Szerb Köztársaság” fővárosából, ahol az adást felvezető, az amúgy kies fekvésű város panorámáján kedvtelve szemelt legeltesztő kamerát már egy szál dzsámi vagy minaret sem zavarja – a hatszáz éves köveket is elszállították vagy le-fölgyaluzták, hogy az újjáépítésük fantazmagóriája senkinek eszébe ne juthasson. [Egyébként eszébe jutott: a török kormány például vállalta a mostari híd teljes újjáépítésének a költségeit.] A sztereóhatás pedig paradox – vagy nagyon is realiztikus – összhangzatot muzsikált az effajta esztétikai élvezetekre nyitott jelentéskészítő számára: egyfelől élőben folyik a város kíméletlen bombázása, amely auditíve folyamatosan tájékoztat a pusztítás hevességéről – a másnap kihirdetett eredmény: tíz halott, kilencven sebesült, köztük negyven súlyos –, másrésztől vizuálisan – szintén élőben – közvetítették a rombolásra parancsot adó Radován Karadzics és udvari pópái békéről, szeretetről keneteskédő, tömjénfüstös, rituális gimnasztizálását egy arannyal és sok Jézus-arcmással borított díszletben – *nincs rá a keresztényeknek copyrightjuk?* – aztán az ottani falu tv-műsora a romlatlan, falusi parasztember ünnepét és megrakott asztalát mutatta – „valóságos pornográfia”, jegyezte meg valaki mellettem –, majd a kamera visszatért a templomból kiáramló notabilitásokra s per-

TUVIA RAVIV ÉS UNEBA HARTAGA

sze a velük ájtatoskodó nép egyszerű fiaira. Itt becsúszott egy igaz kép is: skinhead-forma – „nemzeti érzelmű, konzervatív felfogású, keresztény fiatalok” –, kurta hajú suhancok felszabadult jókedvét mutatta. Martens bakancsban, terepszínű egyenruhában – néhánynak a vállán géppisztoly – hujjogva lendítették sörösüvegeiket a kamera nyilvánosságába. Az italtól és az őket megtisztelő-legitimáló kamera fontosságától elszántan részeg, bárgyú örömeiből és zavaros szemükből sugárzó, minden már elkövetett és később elkövetendő bűnük alól eleve felmentett ártatlanságuk félelmet keltőbb, mint a már megszokott és személytelen ágyúk hangos öklendezése. Az ünnepi, karácsonyi műsort nótacsokor zárta. Ennek egyik darabja – az öreg harcsa szocio-rockkritikusnak cseppből magát az egész tengert – lefesti a manipulációs stratégia módszereit és irányát: a rockos és blues négynegyed alapra szerb kolo-harmóniát pakoltak, indulós lendületű refrénnel. Az aranzsman egyszerre mai – dob gép, szintetizátorok és – szívet dobogtatóan ősgyökeres-népi, a folklórt intónáló pengetősök révén. A klip főszereplője egy kiélt arcú, késő-fiatal – bizonyára a hippi vagy beat előéletében karizmát fölszedett, s most helyét – nem, de most újra – [meg]l[e]l[találó helyi sztár –, aki először civilben dalol a bukolikus bájú tájban, majd lövészárokban és munderban tátog a play backre, a háttérben hősi indulatú ifjak és hittérítő jámborságú, ősz tiszt, aki a produkció fontos statisztája. A refrének helyszínváltozásokat pergetnek: tank parancsnoki hídja, katonai eskütétel. A klip történetének másik szála azt meséli el, hogyan lesz a kurta hajú civil fiatalból derék harcos. Látjuk a lövészárokban, az ősz tiszttel térképet tanulmányozva, az aknavetőt elsütvén a fülét befogva. A harmadik szál viszont non fiction elemet épít a sztoriba: az inzertek égő tanyát, lerombolt várost, diadalittasan főutcán végigvonuló harckocsikat – rajtuk más „nemzeti érzésű fiatalok” riogatják a varjakat a levegőbe ürített géppisztoly-sorozatokkal – vágják a fikciós képsorok közé. S közben szól, szól a jó kis pattogós refrén, a kiélt arcú késő-fiatal énekes arcán kielégült, megtért mosoly...)

„Nézd meg egy ország (nép) zsidóját, s akár ne is fáradozz magának az országnak és népének megismerésével, annyira magukban hordják annak összes jellem-

zójét” – mondja egy, szerintem találó megfigyelés. Fokozottan érvényes ez a szarajevói zsidóságra. A mostani köztársaság népességének 60 százaléka vegyes házasságban él. Itt is fehér holló a „tisza” (Brrrr!) zsidó, akit a halála elfogadna. Elképzelhető a vallási ki- és berekesztés szigorúsága, ha néhányuk személyemben először találkozott olyan zsidóval, aki nem eszik sertéshúst, s ha tudós embernek számítok két, kívülről elmondott asztali áldással a péntek esti gyertyagyújtáskor. A hitközség fennállása alatt – de különösen a mostani, háborús időkben – minden nem zsidó házastárs, családtag a hitközség teljes jogú tagjának számított. Ez azt jelenti, hogy minden külön igazolás és ceremónia nélkül részesülhetnek a révükön megszerezhető szolgáltatásokban: ami az izraeli állampolgárság megszerzésétől – a Boszniából elüldözött milliányi földönfutó közül egyedül ők kapnak esélyt arra, hogy ne menekült-pária státusból kezdjék újra az életüket – a rendszeres ételmisszer- és gyógyszersegélyekig terjed. Sőt ez is ennek a háborúnak az új – mégpedig pozitív – minőségeket teremtő fejleményei közé tartozik: az intézményi zsidó közösséghez tartozás feltételéhez már a zsidók iránt érzett barátság, a közösségükben kifejtett tevékenység is elegendő. Mi más magyarázna, hogy a háború előtt hét-nyolcszáz főt számláló közösség most is hétszáz lelket számlál, noha – épp a nemzetközi segítséggel is szervezett mentőakciók révén – már ezer zsidó elhagyta Szarajevót. (Egyes vélemények szerint a bosnyák kormányzat azért ragaszkodik, alkuszik keményen minden zsidójáért, mert a város a zsidói nélkül még védtelenebb árvának érezné magát – négy etnikumú tartópillére közül kiesne egy –, s ez igen ártana a közhangulatnak.) *Zsidó híján a zsidóság eszméje, múltja marad itt, s oltalmaz, mint erősséget a visszajáró ősök szelleme.*

(Hogy ez mennyire nem költői elandalodás, azt a szarajevói magyarok szervezkedése is bizonyítja a *Boszniai és Hercegovinai Magyarok Humanitárius Egyesülete* révén. Telefonkönyvben található magyar hangzású nevekben kiindulva és informális kapcsolatok segítségével most a zsidók mintájára próbálják megszervezni magukat. Magyarul egy szót sem tudó főtítkáruk itt eszik és sakkozik minden délután, őáltala jutottam el hozzájuk. A már 300 főt számláló, de napról napra gyarapodó magyarok közé felvesznek muzulmán, horvát és szerb házastársakat, másod-, harmadgenerációs leszármazottakat is, akiket a nevük vagy csak az emlékezetük fűz hozzánk, sőt olyanokat is, akik valamilyen oknál fogva „csak” szimpatizálnak Magyarországgal vagy a magyarokkal, például mert ott tanultak vagy volt egy magyar szerelmük. Ahogy a zsidók Izraellel, úgy ők is megpróbálják felvenni a magyar hatóságokkal a kapcsolatot. Abban a reményben, hogy ama „15 millió magyarba” ezt a fajta szerveződést is beszámítják, s kapnak valamilyen segítséget a magyar kormányzattól.)

Egy ilyen – megengedem: állítólag etnikumok és vallások közötti – háborúban hol állnak a zsidók? A belgák? (Ezt a viccet mindenkinek ismernie kell: Az őrmester kiáltja a kaszárnyaudvaron: flamandok jobbra, valonok balra álljanak. Kohn: s tesszen mondani, és mi, belgák?) Ahol – a horvátországi antiszemita sajtót s néhány tettegesség apróságát leszámítva – először az újkori kelet-közép-európai konfliktusok történetében a háborúk

mellékszálaként nem nyitottak a zsidók ellen viselt burkolt vagy nyílt frontot.

Ivica Cseresnyés (igen – vagy persze – magyar származású, törve beszél is nyelvünket, azaz a szefárd hitközségben askenázi, ahogy viccelődve meghatározza magát: egy kisebbségben ő a védett kisebbség) a Szarajevói Hitközség elnöke, a most történelmi „helyzetbe” került túlélési „válságmenedzser”, civilben negyvenöt éves építészmérnök, két gyerek apja mondja:

Egyik oldalon sem állunk. *A túlélés oldalán állunk.* S hogy ne töröltessék ki a város neve – és belőle mi magunk – a történelemből. A magam részéről meglehetősen pesszimista vagyok, mert ennyi kegyetlenség után ott tartok, hogy jobban félek a békétől, az egyéni elszámolások, bosszúk folyamatától. (A mi veszteségeink: hármunkkal végzett orvlövész vagy gránát, s a kezdeti zűrzavarban kettőnknek vágták el a torkát.)

A mostani háborút is a II. világháborúban lezáratlan számlák folytatásának tekintem. A célunk, hogy a tagjainkat segítsük a túlélésben. Aki szeretné, annak segítünk abban is, hogy elhagyja a várost. A Szohnuttal együttműködve: elsősorban Izraelbe. Erre beszélek rá mindenkit, aki tanácsért fordul hozzám. Láttam és más forrásokból is tudom, hogy mit jelent ma bosnyák menekültnek lenni a Föld bármely országában. A világ, amely itt nem tudja megakadályozni mészárlásunkat, üldözésünket, menekültjeinket sem fogadja be. (Az én különvéleményem szerint azon kívül, hogy ez a háború nagyon sokaknak jó üzlet, az sem jön rosszul, hogy a szenvedésünk véres képeivel a saját munkanélküli hadukat riogassák: mivé fajul, ha egyszer lázongani kezdenek, és kivonulnak az utcára.) Izraelben a zsidók segítséget kapnak az újrakezdéshez. Persze nem lehet ott visszakapni, sem kulturális, sem anyagi szinten, amit itt hagyunk, de mégsem menekülttábor fogad. A gyerekeinknek lesz esélyük arra, hogy az izraeli társadalom integráns tagjaivá váljanak. Az itteni borzalmakat jobban el tudjuk viselni azzal a tudattal, hogy a gyerekeink túlnyomó része Izraelben tanul. Az első konvojokkal 200 gyereket menekítettünk ki. Azóta még 800 felnőttet sikerült kijuttatni. Javarészt idős embereket, az egyedülállókat Split mellett és Makarskán gondozzuk. A felnőttek egy része is Izraelbe ment, de sokan próbálkoznak Angliában, Svédországban. Egy százfős csoportot Spanyolország fogadott be. A közösség egyre nagyobb része – ahogy a háborúnak nem akar vége szakadni, úgy egyre többen – azért hajlik az elmenetel felé, mert itt nincs jövő. Sem Boszniában, sem Európában, amely a borzalmakhoz tehetetlenül asszisztál. Így érez sok muzulmán, szerb és horvát barátunk is. Nagyon szépen élünk itt. Azzal vigasztalom magamat, hogy annak a 46 gazdag évnek az emlékéit, amit Tito Jugoszláviájában eltöltöttem, nem veheti el senki.

Természetesen azok érdekeit is képviseljük, akik itt akarnak maradni. Idős embereket, akik itt éltek le az életüket, és nem akarnak idegenben meghalni, s még mindig vannak, akik reménykednek a háború végében, hogy lesz itt még élet. Közel fél évezredes múlt, jelenlét köt bennünket a városhoz. Ezt nem lehet itt hagyni. Épületeink vannak itt. Sírhajók. Ezeket gondozni kell. Itt őrzik a *Szarajevói Haggadát*, a világ egyik legrégebbi és legszebben illusztrált héber kéziratát. (A háborúnak

még csak a szele fújdogált, amikor azzal az ürüggyel Izraelbe szerettem volna biztonságba helyezni, hogy a jeruzsálemi Izrael Múzeumban a spanyol zsidóság kiűzetésének 500. évfordulójára egy nagy kiállítást rendeznek, s ott be kell mutatni – de a kormány nem engedte.) Nem egyszerű becsukni a kaput. De ennek a mikéntjéről ráérek gondolkodni, mert azt meg is kell érni. S a veszély nem fenyeget, hogy holnap véget ér a háború.

A szlovén miniháború kirobbanásakor megkezdjük az előkészületeket. Az összes pénzünkön élelmiszert vettünk, valamint konyhai, és orvosi felszerelést. Fölállítottunk egy amatőr rádióállomást. A hitközségi épületet és a zsinagóga földszintjét átalakítottuk, hogy szükség esetén nagyobb tömeget fogadhatson be. S felvettük a kapcsolatot a külföld zsidóságával. Elsősorban Izraellel, a gyerekek érdekében. A *Joint* jelentős anyagi támogatást nyújtott, s a mai napig a költségeink – évi 200 000 \$ – 40 százalékát fedezi. Jelentős támogatást adnak a francia és az angol zsidóság szociális szervezetei, s az amerikai *World Jewish Congress* is, amelynek az elnökével éppen Budapesten sikerült felvenni a kapcsolatot. Kis hitközségek, mint a prágai, az osnabrücki, wolfsburgi küldtek néhány ezer dollárt, de a konkrét segítségen kívül sokkal jobban esett a szolidaritás ténye. Magyar származású lévén egy kicsit bánt, hogy Magyarországról még egy képeslapot sem kaptunk. Egy CNN-en közölt riport révén alakult meg Amszterdamban a *La Benevolentia Holland Barátai* szervezet, amelynek zsidó és nem zsidó tagjai számunkra gyűjtenek és juttatnak el segílyt. Megalakulásuk óta egymillió DM értékben. Természetesen amit a világban – „zsidó vonalon” – összeszorrolunk, az nemcsak a miénk. Az egész városé. Ez mind erkölcsi kötelesség, mind a gyakorlat követelménye. Itt éltünk, itt élünk. A német megszállás alatt is sok zsidót mentettek a szarajevóiak. Kötelességünk megosztani a várossal, amink van. Arról nem is beszélve, hogy ez az egymásrautaltság a biztonságunk záloga is.

Kis közösség lévén: olyan területen működünk, ami nem kíván sok embert. A város gyógyszerellátását mi biztosítjuk. Egyik vezetőségi tagunk, *Igor Gáon*, a Szarajevói Egyetem Gyógyszerészkarának docense, irányítja ezt a munkát. Három patikát működtetünk a városban, ahol ingyen osztjuk a gyógyszert és a vitamint. (A már említett vajdasági édesanya, aki nyolc hónapig ki sem engedte a gyermekét egy négyszer négy méteres szobából, zsidó patikából szerezte be a pótolhatatlan vitaminokat a kicsinek. Most a Biblia újraolvasásából s minden beszerezhető zsidóságról szóló könyvből próbálja megismerni a népet, akinek a gyereke egészségét, eddigi megmaradását köszönheti.) Ugy szintén az orvosaink is, betegek szintén nemcsak a hitközség tagjaiból tevődnek ki. A konyhánkon 320 adag meleg ételt osztunk naponta. Először mindenkinek adtunk ételt, mostanra limitálni kellett a létszámot. A 320 kosztosból hatvanan tagjai a közösségünknek. Rádióállomásunkon keresztül – via Zágráb, Split, Belgrád – bárki kapcsolatot tarthat elszakított családtagjaival. Az összeköttetéseink révén a mi postaszolgálatunk egyike a legjobbaknak: hála a jó sajtókapcsolatainknak, ugyanis a ki-be járó újságírók kötelező páncélmellényei – másra se igen jók

– a mi postagalambjaink. A beérkezett levelekről számítógépes nyilvántartást printelünk ki, amit a város több pontján kifüggesztünk. Egy önkéntesünk csak a levelek begyűjtésével és kiosztásával foglalkozik.

Együttműködünk a többi: a muzulmán, a katolikus, a metodista, a görög-ortodox segélyszervezettel is, vagy például a 15 millió dolláros költségvetésű *Soros Humanitarian Aid* szétosztásában. Most például 60 000 pár cipő szétosztásának projectjében. Számítógépeink most dolgozzák fel az igényeket, s a szétosztás ütemét. Banja Lukán a szerb-ortodox keresztény *Dobrotvor*, Doboiban a muzulmán *Merhamet*, Mostarban és Tuzlában a katolikus *Caritas* oltalmazza és látja el az ottani zsidókat, mert velük szinte lehetetlen a kapcsolattartás.

Az érdemi munkát négyen vezetők és tizennyolc önkéntes dolgozónk végzi. Mind maguk jelentkeztek munkára, zsidók és nem zsidók vegyesen. Építésmérnökként – tervezőként és kivitelezőként is – szinte mindenütt megfordultam Boszniában. Sok jó barátom, munkatársam van: tudom a teherbíró képességüket, elsősorban ebből a körből kerültek ki, akik itt dolgoznak, valamint a zsidó ifjúsági mozgalomból, ahol én is a fél életemet eltöltöttem.

A zsidó közösség szerény létszáma ellenére minden percben érezzük, hogy számítanak ránk, megbecsülnek. Ez is oka annak, hogy még ilyen sanyarú helyzetben is nehéz arra gondolni, hogy végleg elmenjünk. A pészahi széderünkön az egyik oldalamon *Alia Izetbegovics* ült, a másikon *Susan Sontag*. A külföldi segélyszervezetek vezetői (megérkezésem másnapja reggelén éppen *Bernard Kouchner*, az előző francia kormány egészségügy-minisztere) a világ vezető újságjainak riporterei, mind meglátogatnak. (Ez a dinamikus és mégsem magamutató *public relation* munka az eredményességük egyik záloga.)

A beszélgetés végén – mi mást is lehetne – azt kérdezem: ha véletlenül a jelentésem valamilyen segítséget toborozna, mire van elsősorban szükségük?

– Van egy tudományunk, aminek mikéntjét természetesen nem mondhatom el. Ha bármilyen *szállítmány eljut a spliti képviselőtünk raktárába, azt be tudjuk hozni a városba*. Ha arra hagyatkoztunk volna, ami az ENSZ-bürokrácián és védelem nélküli kíséretén keresztül jön be, akkor még súlyosabb lenne a helyzet. Elsősorban élelemre van szükségünk. Minél vitamindúsabb, szárított zöldségre, levesporra. *Élelmiszerekből húsznapos kitar-*

tásunk van. (Január első heti adat.) Aggregátorról föltölthető vagy napenergiával működtethető lámpákra. Gyógyszerből az inzulin a legkelendőbb, és a vitaminok. Ruházatból pedig a cipő.

A hitközség négy vezetője állandóan ki-be jár a városhoz. Minden igazolvánnyal felszerelkeztek – a valamilyen szívességi újság akkreditációja a legkevesebb ezek közül. (Ivica még a zágrábi szállodában – ahol megismerkedtünk – megmutatta egy vérnyomásmérőnek álcázott táskában nyolc ország útlevelét s a legkülönbözőbb segélyszervezetek és szabadcsapatok igazoló passzusait.) (A szarajevói hitközség elnökeként Ivicához tartoznak Tuzla, Mostar és Zenica zsidói is: harminc-negyven fős filiák. A velük való kapcsolattartásról – elnézést kér –, de most egy szót sem szólhat.) A boszniai hatóságok sem gördítenek akadályt a mozgásuk elé, mert tudják: visszajönnek.

Splitben ismerkedtem meg – éppen annak tanújaként, amint négy hónap után először jutott emberi ételhez – az elgyötört arcú Igor Gáonnal, a hitközség másik vezetőjével. Éppen egy nagy gyógyszerzállítvány útját jött egyengetni. Ő az otthon hagyott felesége, én csupán az írói kíváncsiság miatt aggódtam, hogy nem tudok bejutni új év előtt a városba. Kétnapi feszült repülőtéri ácsorgás után rávettük a norvég repülésirányítót, hogy legalább rakjon fel egy Anconába tartó gépre, s ne kelljen megvárni a csak két naponta induló kompot. A szilveszteri koccintáson kívül egy másik sürgős tenivalója is volt. Másodikán újra nyit az egyetem, s neki vizsgáztatnia kell.

Szarajevóban ugyanis az összes oktatási intézmény úgy ahogy, de működik. Villany, megfelelő élelem híján s néha gránátosóben, mely egyaránt pusztít tanárt és tanítványt, nem áll meg a tanulás. Annyi a változás csupán, hogy a karokon egy-egy tárgyat koncentráltan kéthetes turnusokban vesznek. Például a mikrobiológiát nem heti két-két órában, hanem két hétig csak azt, napi tíz-tíz órában. Ez a koncentrált időszak egyaránt igénybe vesz előadót és diákot, de a sok elmenekült vagy meghalt oktató miatt ezt másképp nem tudják megszervezni. A felszabadult időben pedig az oktatók más, a város védelmében fontos kutató vagy elméleti munkát tudnak kifejtetni. (Igor tanszékvezető professzora például a harcok gázok és más, a háborúban bevetett mérgek elleni védekezés kifejlesztésével és propagandájával foglalkozik, egy mikrobiológus ismerősnek pedig gombatenyésztést kell beindítania.)

Megkérem Igot, hogy elkísérhessem a munkahelyére. Szerencsém van, mert még be kell ugrania előtte az egyetemhez tartozó *Kosorici* klinikára. Ez Szarajevó legnagyobb kórháza – ezért katonai őrizet alatt áll, s kívülállónak nehéz bejutnia. Több, a városban szétszórva vagy a külterületeken az ellenség kezére került osztályt, szanatóriumot kellett ide evakuálni. Mivel gyógyszert is viszünk, kocsit is kapunk. *Résó*, a sofőr szintén a hitközség alapembere: muzulmán fiú. Felesége és két kisgyereke Nagybecskerekre menekült. Ha a következő konvojjal ki tud jutni, Magyarországon keresztül megpróbál kapcsolatba lépni velük. Másfél éve látja el veszélyes tisztét. A fehér színű kocsijára tűzött kék lobogó sem a gránátokat, sem az orvlövészeket nem fészélyezi, hogy rá vadásszanak. Szédítő tempóban kacskaringó-

zik, hogyha célba vették, megnehezítse a dolgukat, és kikerülje a szétmarjult utak buktatóit. A kórházba érve megmutatja annak a gránátnak a nyomát, amely egy hete két ápolónőt elkaszált. Igornak az a dolga, hogy beszeresse a hat sebesült gyereknek az adatait, akiknek a rehabilitációját egy izraeli kórház vállalta. Barátja, *dr. Amir Buljina* ortopéd orvos mutatja be az osztályt. Ezt is a városszélről hozták ide, s most albrétben vannak itt. Annak ellenére, hogy villanyt igen ritkán kapnak, a vizet vödörökben szállítják, a kórtermek tiszták. A mozogni tudó gyerekek kisebb kötésekkal a lábukon, kezükön rajzolnak, meséskönyvet olvasnak. A leggyakoribb betegségek: lélegzési, vérkeringési zavarok, amelyek jó része a félelem okozta pszichés nyomásból ered. Ragály, krónikus hasmenés. A legtöbb sebesülés a gránátrepeszektől származik. Nem lehet a gyerekeket állandóan a négy fal között tartani. Bemennek a romok közé játszani, s a léptükre elindulnak, leszakadnak a kövek, mint ennél a gyereknél – mutat egy talpig gipszbe pólyált gyereket. A társa meghalt. Gyakoriatok a gázrobbanások, mutatja be a következő, vörös sebekkel borított arcú fiúcskát. Az egész város erre állt át. Képzelteti, milyen biztonságtechnikai körülmények között kötötték be a gázt a sebtében barkácsolt vaskályhákba, amelyeket egyszerre használnak főzésre és fűtésre. Magunk is felhívtuk ezek veszélyességére a figyelmet, de nem tilthatók be, hiszen ez az egyetlen energiaforrás. Nem tesz jót, ha odatalál egy lövedék, de felrobbannak azok nélkül is. A legsúlyosabb gond, hogy olyan beteg gyerekekkel foglalkozunk, akikről tudjuk, hogy normális körülmények között meggyógyulnának, de a mi igen csak korlátozott lehetőségeink között: örökre rokkantak maradnak. Az ENSZ orvosainál hónapokig mérlegelnek egy ügyet. Egy májbeteg kislányunkat befogadta egy finn kórház, de húzódik az ügye. Itt hat hónapja van hátra vagy annyi sem. 60 gyerekünket kellene diabetikus étellel táplálni, közülük 20-nak lenne szüksége rendszeresen inzulinra. A „normális” gyerekek sem láttak két éve egy almát. Cukor (kilójának ára 80 DM! a piacon), zöldség, gyümölcs kellene. Sok orvos, nővér elment – ez volt a háború első figyelmeztető jele –, néhányuk 25 000 műtétet hajtott végre a 21 hónap alatt. Most három-négy hónapja jobbak a körülmények. Először azért, mert helyreállították a kórház találatot kapott generátorát, s ha korlátozottan is, de van áram. El lehet képzelni, hogy milyen, ha műtét közben hirtelen félbeszakad. A városban 70 000 gyerek él, s a felének legalább rendszeres orvosi kezelésre lenne szüksége. A kormányzat a gyerekeken végrehajtott amputációk számát szigorú hadititokként kezeli – ezért van Igoréknak nehéz dolguk –, mert ez a közmorálra bénító hatással van. Az idegi eredetű – sok foglalkozást, terápiát kívánó – bénulásos megbetegedéseket azonban nem titkolják. Sok önkéntes vesz részt a gyerekek mozgásában. Amikor megkérdem őket, mire lenne szükségük, akkor a legéltet gyógyszerek listája mellett, szabadkozva, megemlítenek két szakfolyóiratot, amelynek példányait már két éve nem látták, s amely nélkül – szerintük – a szakmájukban nem lehet élni. (*Journal of Pediatric Surgery* és a *Zeitschrift Kinderschirurgie*.)

A kocsit dolgára engedve sétálunk át az egyetemi nygyeden, Igor munkahelyére, hogy bemutasson pro-

fesszorának *Nikolin Brankónak*, aki apja helyett apja. Értsem szó szerint a közhelyet: apja egy nap kinyitotta az ablakát szellőztetni, s egy orvlövész szíven lőtte. Éppen Budapesten járt egy konvoj szervezése ügyében, hirtelen rossz érzés fogta el. Zágrábban tudta meg, hogy mi történt. Amúgy is régen látta a szüleit, hiszen a Gribovicán, azaz szerbek uralta részen laktak. A több száz tűzszünet egyikét ő szervezte. Két percig tartott. Addig, amíg egyedül maradt édesanyja átjött egy kétszáz méteres szakaszon, s a cserébe adott szerb asszony pedig az átellenes irányba. Apja sírját talán soha nem fogja meglátni.

Az intézet kapujában professzoros külsejű úrnak kívánunk novo godinát, azaz boldog új évet. S valóban professzor: Amir Pleho, a tanszékvezető-helyettes. Nyolc családtagját vesztette el – mondja Igor, miután elbúcsúznak. Köztük feleségét, lányát és két unokáját. Az apa helyett apa tanszékvezető fájdalmas nosztalgiával egy színes csoportképet mutat: a tanszék munkatársaiból álló csapatot. Ők végezték a tíz évvel ezelőtt Szarajevóban tartott Téli Olimpia doppingvizsgálatát. Azok voltak az idők. Akkor voltak valakik. Most... Békeidőben 700 gyógyszerész járt hozzájuk. Most 90. A háború alatt 20-nak adtak diplomát. A feltételek ellehetetlenülnek. Nemcsak a víz- és energiaviszonyok miatt, de másfél év alatt elfogyott minden szemléltetőeszköz, vegyszer. Átme gyünk a szomszédos laboratóriumba, ahol ama olimpiai tesztek is végeztek. A szépen rendben tartott üvegcék sora elé bekeretezett festményeket állítottak. Ezek Pleho professzor munkái. Miután elvesztette legkedvesebbjeit, festeni kezdett. Soha nem festett előtte. Most pedig egész nap bejár ide, mert itt több a fény. Kiállításra készül. Nézze, milyen vidám színeket használ. Túl vidámakat. Mi tudjuk, miért. Csak ezek az élénk színek mutatják a szomorúságát, különben teljesen szabályos zsánerképek – mutatja a fény felé kollégája képeit. Legtöbbje békés tájkép. A mostari hidat ábrázolják.

Február 6-án déli tizenkét óra húsz perckor indult el Szarajevóból a 250 fős konvoj első három autóbussza, amely a *La Benevolentia* szervezésében kijuthatott a két éve ostromlott városból. A 66 halálos áldozatot követelő akna – amely az egyedül működő s ezért mindig zsúfolásig telt piacra esett – körülbelül fél órával később robbant a buszok startolási helyétől légvonalban négyszáz méternyire. A szerencsés kiválasztottak, miközben a legkritikusabb pontokon: a bosnyák és szerb erők közötti frontvonalakon haladtak keresztül, a friss szabadulás még nem teljesen realizálódott reményében: szívszorongva figyelték a Szarajevói Rádió újabb és újabb azonosított halottak és súlyos sebesültek neveit soroló híreit. Ugyanis az őket kikísérő családtagok és barátok visszaútnak nagy valószínűséggel a legújabb mézárszék színhelye közelében: a belvároson keresztül kellett elhaladnia. (Szerencsére nem hallottak ismerős nevet.) A másik három busz és a csomagokkal megrakott teherautók még a hitközség épülete előtt várakoztak, s csak a pánik elültével, negyednappal később indulhattak.

A konvojt és áthaladásának biztonságát a szerb, horvát és persze a bosnyák hatóságoktól kellett kemény munkával kibokszolni. Az egymás iránti szolidaritást

– Szarajevó *elég* nem ismételtető, igazi lényegét – látatóan szimbolizálja a fél éves előkészítő munkával, izraeli (Jewish Agency) és amerikai (Joint) zsidó szervezetek nyomására és azok finanszírozásával létrejött konvoj nemzetiségi összetétele: az utasok közül csak kilencvenen számítottak zsidónak.

Az utasok zöme 15 év alatti, illetve 65 éven felüli – ezen belül, elvileg, mindenki hadra fogható Boszniában – vagy sebesült, s néhány rendkívüli esetben család-egyesítés okán elengedett szarajevói. Orvos, kiképzett katona például semmilyen körülmények közt sem hagyhatja el a várost. Hűszkilós csomag, maximum 1000 DM készpénz, egy aranygyűrű, amivel a pokol tornácáról kiszabadulva majd valahol új életet lehet kezdeni. Az egyébként hét-nyolc órás út, a horvátországi Makarskáig 28 órát vesz igénybe a megrongált utak és az ellenőrzési pontokon tartó részletes vizsgálatok miatt. Az ablakok mellett eldöcögő, teljesen lerombolt, fölperzselt Bosznia látványa igazolja, a még ilyen végleges helyzetben sem egyértelmű döntést: innen el kell menni.

A kies fürdőhelyre érkezés – amely elvileg kitűnő „photo facility”-t kellene hogy nyújtson, több tv-stáb és fényképész áll lesben – nemigen nyújtja, amit elvárnak tőle. Reso, aki a hitközség emberei közül legtöbbször kockáztatta az életét, mondja ki azt – öt percre rá, miután leszállt a buszról –, amit hovatartozásra tekintet nélkül mindenki hasonlóan érez: „Szarajevóban csak a mindennapi túlélés volt a gond, itt pedig (a szabadságban) egyszerre ezer probléma zúdul az ember nyakába, ezek közül néhány fontosabb: hogyan találkozhatok a családtagjaimmal? Hol folytassam az életemet, egyesítsem a családomat? Melyik állam fogad be? Miből fogok megélni? Annyi embernek segítettem a két év alatt, most én szorulok mindenki segítségére.”

Reso szerb feleségével és két fiával (ők most kicsodák?) két év óta csak rádióon érintkezett nagy ritkán. A hitközségért végzett munkájáért nemhogy felvették a konvoj listájára, de Budapestre jutását is segítik (ami az érvényét veszített jugoszláv vagy a sehol el nem fogadott boszniai útlevéllel egyszerű halandónak lehetetlen), ahonnan megpróbálja felvenni a családjával a kapcsolatot. (Persze csak az asszony jöhet hozzá, a Szegeden való találkozást az elmúlt hetek gyilkosságai s az azt követő tüntetések, idegenellenes hangulat miatt, nem ajánlom neki.) Ha nem sikerül Norvégiába, Dél-Afrikába vagy Kanadába bejutnia: arra is ígéretet kapott: ha

attér a zsidó hitre: Izrael befogadja. De hajlandó-e erre az asszony? Ezt kellene megbeszélni vele.

A makarskai szálloda, amelynek a parkolójába begördül a „szabadságra ítélték” konvoja, rehabilitációs központként működik. Láb és kéz nélküli, gipszekkel borított és húsból kiálló fémcsavarokkal tüskézett férfiak kíváncsi karéja figyeli az ideutazott ismerősökkel összeölelkező vagy a holmijuk után néző kiszabadultakat. A főlsgolált frissítők után ismét előkerültek ama szent listák. A konvoj vezetője, *Danilo Nikolics*, a szarajevói hitközség alelnöke – aki közel ezer ember kimenekítésében vett eddig rész – ellenőrzi a létszámot, s búcsút mond a nem zsidó társaknak, akik majd Splitből próbálnak szerencsét. A zsinaggal átkötött segélyes dobozokat, zsákokat, bőröndöket becipelik a szállodába.

Micsoda kéj: víz. Meleg víz. Mégpedig annyi: amennyit elbír a bőr. A kipirult arcokon, a könnyebbé vált mozgáson dicsfényként dereng a víz áldása. A megcsappant társaságnak a két „szponzor” zsidó szervezet: a *Joint* és a *Jewish Agency* (Szohnut) ex-Jugoszláviáért felelős vezetője tart előadást. Ez a két együttműködő, de ugyanakkor rivális szervezet eltérő filozófiát képvisel, amely ajánlataikon is meglátszik. A *Joint* három hónapos itt-tartózkodás költségeit fedezi, és pénzsegélyt utal ki, hogy annak révén el lehessen kezdeni a tájékoztatót, az új, majd megválasztandó hazába való eljutást. A *Szohnut* *hazát ajánl*. Izraelt. Egy országot, amely azonnal teljes jogú állampolgárként fogadja be őket. Megszervezi az odajutást s a beilleszkedés feltételeit. (Szállítás, nyelvtanfolyam, lakáshitel, ingyenes iskola.) Aki akar, két nap múlva indulhat, de – figyelmeztet az első két-három év nehézségeit is ecsetelő előadó – ez nem tekinthető sem ugródeszkának, sem turistairódnak: a döntésnek megalapozottnak kell lennie. Aki nem biztos magában: ne vagy ne most jöjjön. Ugyanis a legtöbb kérdés arra vonatkozik, hogy tovább lehet-e menni? Vagy vissza lehet-e onnan jönni, ha véget ér a háború? Noha korábban, több akcióval is kimenekített gyerekek nagy része Izraelben tanul, a döntés nehéz, hiszen csak hírből hallott, semmihez sem hasonlítható nyelvű és mind földrajzilag, mind pszichológiailag messzi országról van szó.

A legbiztosabbak dolgukban a muzulmán Hartaga család tagjai: nagymama, férj, feleség, két kislány. Ők a most 71 éves nagymama, a „népek jámbora” jogán (érdemén) utaznak. A társaság egyik fele a *Joint*, a másik a *Szohnut* ajánlatával él. Akik Makarskán maradnak, többnyire új élet kezdésére képtelen idősök – számukra egy másik hotelt béreltek, ahol kegytárgyak készítésével keresik meg a zsebpénzüket – vagy olyanok, akik itt szeretnék kivárni, míg hozzátartozóik is kiszabadulnak. Vagy még nem szabadultak a sokktól.

Mint *Szonja Papp*, akinek a fia Izraelben tanul, s közel két éve nem látta. De nem is akarja, hogy a fia ilyen állapotban lássa őt viszont. Szép, kreol bőrű, hatalmas szilva szemű, mandula ajkú asszony. Megtört, finom, filigrán ékszer, ahogy árad belőle a nemes szomorúság. A friss szállodai szobában egész éjjel zokogott. Aztán az egyik cigarettáról a másikra gyújtott. Nem tudja elfelejteni a pillanatot, amikor tegnapelőtt kilépett a házuk ajtaján. Ez volt a legrosszabb a háború két éve alatt. Kilépní a házból, ahol 45 évét boldogságban leélte. Tud-

ja: ide soha többet nem fog visszatérni. Semmi nem lesz már többé ugyanaz. Ő fa, aki most elvesztette a gyökereit. Talán a fia majd képes lesz más talajban fogódzót találni. A távozás napja előtti este összegyűltek a barátai búcsúztatására. Egész éjszaka énekeltek. Jugoszláv dalokat. Az egykori nagy ország minden sarkából. Az ő ereiben is megtalálható mindenféle vér, amely különbözőségére hivatkozva most halomra gyilkolják egymást, s ezzel őt földönfutóvá teszik. A férje katona. Semmiképp se jöhet ki. Tényleg mindegy, hogy 300 vagy 3000 kilométernyire él tőle, de a léleknek mégsem. Lehet, hogy egy hét múlva tovább indul vagy egy hónap múlva. De most nem. Most nem tud. Össze kell szednie magát. El kell mennie ebből a sebesültekkkel teli hotelből. Sokáig kell néznie a tengert.

Illona, aki mind nevét, mind kiszabadulását annak a Magyarszécsényben született, s Bécsben másodszor egy bosnyák nemeshez férjhez ment zsidó asszonynak köszönheti, aki az Osztrák–Magyar Monarchia nagyházból a tízes években Szarajevóba szakadt – az életében nem is látott nagymama német és magyar nyelven írt születési anyakönyve a legféltettebb kincse – a háborúban serdült felnőtt lánnyá. Most húszéves – valóságos csoda, hogy kiengedték –, tudja, hogy Izraelbe még mindig elmehet (magyarországi esélyeiről – a legszomorúbb helyzetben is felelősen kell illúziót oszlatni – még Szarajevóban kiábrándítottam), de most ki akarja próbálni a világot. Az egész család a városban maradt, nem függ senkitől. Ami az utóbbi két évben történt vele, annál rosszabb nem jöhet. Ez hallatlan erőt ad. Egy barátjánője barátjánőjétől hallotta a rádió – egy évig kezelte a hitközség rádióadóit –, hogy karib-tengeri luxushajókra keresnek személyzetet, 2000 márka a havi fizetés, s abból semmire sem kell költeni, mert a koszt-kvartély ingyen van. Ezt a kihívást állnia kell.

Resónak sikerül tudatnia telefonon a feleségével – egy Norvégiában élő barátján keresztül –, hogy kiszabadult. A visszatelefonáló barát annyit mond: az aszszonyt a hír sokként érte.

A következő két nap lázas munkával telik. A *Szohnut* emberei – *Tuvia* és két munkatársa: mindannyian beszélnek szerbhorvátul – az egyéni sorsokat és persze a papírokat rendezik. Az izraeli törvények még ama nürnberginél is megengedőbbek: a nyolc ósból egy zsidó kimutatása már jogalapot ad az új hazába letelepedésre. A családtagoknál pedig még ez sem követelmény. De néha még ennél is tovább kell menni: egyik családra a szomszédai rábíztak egy muzulmán gyereket. A férj, feleség és fiúcska a szomszéd gyerek nélkül nem akar mozdulni. Mit lehet tenni: a gyereket felveszik a listára. Egy gyönyörű, nagy szemű fiatalasszony, akinek térdből levágta a jobb lábát az akna, azonnal ortopéd kezelésre szorul, hogy még időben megfelelő protézist kaphasson. De nem akar elmenni Európából, Belgrádba menekített két gyereke nélkül – az egyiknek a tetejében semmilyen útiokmánya sincs. Telefon Pestre: próbálják meg áthozni a gyerekeket. (Sikerült.)

A harmadik nap délutánján megérkezik Budapestről a két Ikarusz autóbusz, hat sofőrrel, hogy az utat egyfolytában lehessen végighajtani. Az operáció szervezője és „szponzora” az *International Christian Embassy Jerusalem*, s vele érkezett *Johan* is, akinek egy hónapja elfo-

gyott a türelme, és végül nem jutott be velünk Szarajevóba.

Az utolsó éjszaka senki nem alszik. Miért? – kérdezem magam is elcsigázva a sok nyomorúságtól és cigarettától – Szarajevóban az is rászokik, aki nem dohányos –, hiszen újabb huszonnégy órás útnak kell nekvágni. „Soha nem tudjuk, mikor ülünk az életben ismét egy asztal mellett” – hangzik a felelet. Reso egy előző konvojossal kijött barátjától, aki hat hónap kemény munkával kihajtott egy angol vízumot, s így hamarosan viszontláthatja ott másfél éve menedékre lelt feleségét és gyerekeit – bombabiztos tanácsot kap. A férfi „biztos és magas helyről származó forrásból” tudja, hogy az amerikaiak – kompenzálандó, hogy nem tesznek semmit a szarajevói ostrom leállítására érdekében – beengedik a muzulmánokat. Azonnal kapnak green cardot (munkavállalási engedély), és egy év múlva állampolgárságot. „Tudod, hol van Budapesten az amerikai követség?” – kérdezi, életének új irányt szabva barátom.

A hajnali sötétben újra sietve megpakolják a buszokat. Névsorolvasás. Utolsó istenhozzád a teljes létszám-ban felsorakozott ittmaradóknak. Danilo Nikolics is itt teget, és Szerdzsán Gornjakovics, aki mind a Szarajevóból idáig tartó úton, mind a mozgalmas szabadságba vedlés pillanataiban betegek rendelkezésére állt. Ők másnap a spliti katonai repülőtérről visszatérnek szarajevói őrhelyükre. Szerdzsán még egyszer figyelmeztet: ne felejtsek el publicitást teremteni Duro barátunknak, a La Benevolentia raktárosának, tehát alapemberének, aki nekem is annyiszor kevert egy kis plusz nescafét vagy nyitott ki egy konzervet, amikor teljes rendszertelenséggel beestem hozzá riportkörútjaimról. [Íme: *Duro Bozovics (1950) Aortic mitral stenosisban szenved, s azonnali nyílt szívűműtetre van szüksége, különben hamarosan meghal. Vagy a műtét költségeire szponzort – 50 000 DM –, vagy a műtétet elvégezni képes befogadó kórházat keresnek. Az erről szóló okirat birtokában a kiutaztatását meg tudják szervezni.*]

A szinte teljesen néptelen tengerpart roppant hosszában eseménytelenül telik az utazás. Csak Zadar-tól húsz kilométernyire kell letérni és a hegyek között dűlőutakon ide-oda cikázni, mert ez a szakasz nem teljesen biztonságos krajnai szerbek lövegeitől. A Szarajevóhoz hasonlatosan összebombázott falvak, az ugyanolyan betonba spricelt gránátnyom-motívumokkal megkaristoltt úttest, a horvát ágyúállások s egy öblön átívelt híd éneke csavarodó szoborkonceptje, a homokzsák-erődítményekkel körülvett pontonhídon átarszolás darab időre elcsendesítette a duruzsoló beszélgetést. A magyar sofőrök lélegzetvisszafojtva, elkeskenyült szájjal figyelnek a kerekek elé. De néhány faluval odébb, már újból békés tájakon járunk. Zágrábban az ottani szeretetothon ebédlőjében terítették vacsorára. A buszokat aktivisták veszik körül, segítenek összerakni a tolókosikat, támogatni a mankóval járókat, s azoknak a csomagjait cipelni, akik majd itteni bázisokról kiindulva próbálnak szerencsét. Fehér ruhás nővérek teljes kara hordja szét a szendvicseket, üdítőket és kávékat. Az asztalok mellett családok, barátok találkoznak vagy válnak szét kontinensnyi távolságokra. Történelmi időre. És a jelen idő is sürget: indulni kell, hiszen így is többórás késésben vagyunk. Előttünk még a több szereplővel is

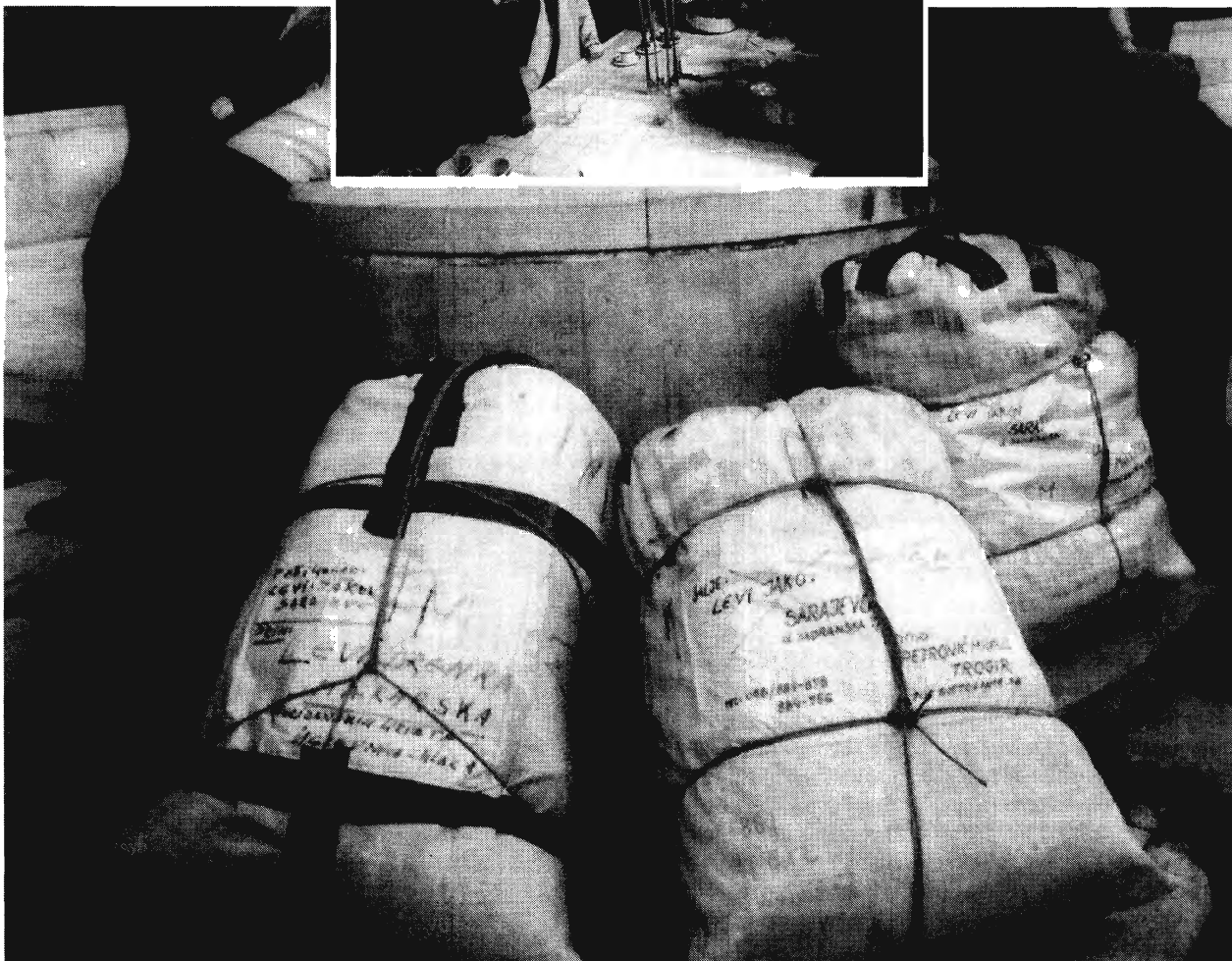
előkészített magyar határ. Az utasok szótlan, belülről gyűrűző magányukba zuhannak. Csak Johan Fourier nem tud leülni, s izgatottan járkál védenői között. „Szférák muzsikáját hallom – mondja izgatottan. – Döbol a szívem a meghatottságtól, nagy történelmi és messiási pillanat ez. Ezzel a pár tucat emberrel is közelebb leszünk a Messiás országához, s milyen felemelő, hogy részem van benne.”

A horvát oldalon kicsit megáll a levegő. A szusz. Nincsenek rendben a papírok, s velünk van még a konvojból egy-két bosnyák-horvát és bosnyák-szerb (ez is egy jó kis meghatározás: tudom), akik így átcsusszanva próbálják majd megrohmozni az ausztrál vagy az amerikai követséget, mert arra számítanak, hogy itt nagyobb az esélyeik, mint Zágrábban. A buszra fölszálló horvát rendőr mögött a Szohnut munkatársa kacsint: nem kell megijedni, s nyugodtan visszatehetik a zsebükbe a teljesen érvénytelen útiokmányokat. Így is van: a megvajazott egyenruhás immel-ámmal ásítozik, majd jó utat kívánva leszáll. Hát igen. Most már valóban good by Jugoszlávia. Európa. (S bizonyos értelemben maga a világ, amelyből a busz utasai most a nagy ismeretlenbe katapultálnak.) A magyar oldalon két rendőrautó vár, amely a buszok előtt és a hátukban biztosít. (Mert nálunk a jelenkori történelem más erővonalai és dimenziói okozhatnak veszélyt – lásd a két évvel ezelőtti ferihegyi véres merényletet.) Mindenki végezze el a dolgát, mert a budapesti szállodáig nincs megállás, egyenletes kilencvenes tempóval megyünk odáig. A rajt vezető hadnagy kérdezi: mi van odaát? Csendesednek-e a szomszédok? A szerb-horvát konfliktus fellángolása idején négy hónapot a Dráva mentén töltött szolgálatban, s a határainkat mardosó-súroló háború neki is alkalmat nyújtott, hogy beleszagozjon a puszkaporba. Itt csak egy kis karikalábú korcs kutya bűjtatására kellett ügyelni, akinek semmiféle papírjai nem voltak. Egyébként már komolyabb kalandokon is túljutott idáig a mostari illetőségű eb, mert most aliázó gazdája előbb a kettéosztott város féltekén csempészte át, majd onnan úttalan utakon Makarskáig.

Már Budapest határában járunk, amikor a felcsillanó nagyvárosi fényekben – micsoda látvány két éves vak-ság után – lefordítom a négyórás hírek vezető anyagát: „Az ENSZ tíznapos ultimátumot adott a Szarajevót ost-

STEPAN ILLÉS (PISTA BÁCSI)

KONVOJOK NÉPE

romló nehézfegyverek húsz kilométerre történő visszavonására.” A fényektől amúgy is felvillanyzott társaság megtapsolja a hírt. „To late” – jegyzi meg valaki mögöttem.

A külvárosi hotel előtt parkoló buszokról törődött lenkaszálódó utasokat furcsa társaság fogadja: szakállas, kapedlis, angolul vagy angol akcentussal héberül beszélő, éneklésbe, tánca fogó, kezükben boros- és pálinkásüveget lengető farsangi csapat. Vakuk villannak, kamera és videó bevilágítás vakító fénye csap fel. Kezdődik a show. Hova lehet tenni a csomagot?, hol lesz a szállás?, egy kisfiú bilijét hol lehet kiüríteni? – a vándorlásuk jelentős állomására érkezőket csak ez érdekli. A táncolókat – egy amerikai rabbinikus egyetem végzett hallgatóit, akik másnap Kijevből kísérnek aliázókat Izraelbe – pedig a szabadulás öröme. Hivatásos magabiztossággal ünneplik. A (gulyás)levesükbe mélyedő arcok nem reagálnak a másik bolygóról jöttek profetikus rutinjára. (Ez őket nem különösen izgatja: a pillanat megmarad, amit e kitűnő háttérrel felvesz a videokamerájuk.) Az egymás mellett, minden érintés nélkül elhaladó bolygócskák kommunikációképtenségét egy izraeli forgatócsoport filmezi. Ők a magyar holocaust ötvenedik évfordulójáról jöttek riportot készíteni; ha már itt vannak: ezt az eseményt is megörökítik. Végre elköszönnek a saját gerjesztésű felhevülésükben megfáradt amerikaiak, s az emberek átvehetik a szobakulcsaikat. Ezalatt a filmesek interjúkat vesznek fel a szálloda halljában a szponzoráló szervezetek vezetőivel és a busz néhány utasával.

Resóból föltör szorongása legmélyebb kételye: vajon az asszony azért esett sokkba a kiszabadulása hírére, mert örül, hogy végre találkozhatnak, vagy azért, mert már lemondva róla, mással kötötte össze az életét?

A már elcsomagolt kamerák előtt ácsorgó izraeli stábhoz lépek, s bemutatkozom mint kolléga. „Ha igazi sorsot akarsz felvenni: csinálj ezzel a muzulmán férfival is egy interjút. Nem fogod megbánni” – mondom a riporterüknek. („Hátha jót tesz neki majd ez a publicitás, ha tényleg oda kerül” – gondolom.)

A riportert int, bekapcsolják a kézi reflektorokat, a kamera élesben kezd surrogni.

– Ön is a konvoj utasaként egyenesen Szarajevóból

jön, ugye? – hangzik a bemelegítő kérdés Resónak angolul.

– Igen.

– S ha jól hallottam: ön muzulmán, és mégis Izraelbe kíván jönni.

– Nem. Vagyis igen. Vagyis talán. Nem tudom.

A láva feltör a negyvenöt éves férfiből: nem tudja, mi van a feleségével. A gyerekeivel. Nem tudja, hogy azok most hogyan gondolkodnak, hogyan látják a világot? Egyelőre egy határral arrébb vannak, nem tudja, hogyan találkozhat velük. Most ettől függ minden. Neki csak a neve muzulmán, a vallást soha nem gyakorolta, nem is ismeri. És most a gyerekei minek számítanak? Szarajevóban nem számított: ki milyen családból jött. A zsidó hitközségben sem, ahol ezt az utolsó két évet töltötte nagy-nagy testvériességben. Ettől a közösségtől is borzasztó elszakadni. A Jánostól egy órája hallotta, hogy most tényleg közbelép a világ, és végre leállítja a mézárást. Késő. Neki túl késő már. Mindene elveszett: a háza, családja is talán, a hazája. Nem látja a világnak a sarkát, ahol újrakezdehetné az életét. Most, amikor nem vadásznak rá az orvlövészek, most kezdett el igazán *félni*. Most, háromnapos hotelélet, bő étel és meleg víz mellett érzi: mindennek vége...

A riportert még faggatja. Ő ma a leghosszabban kért interjúalany. Amikor végez, hozzám lép: „Köszönöm, sokat segítettél.” „Ez a mesterségem” – válaszolom pökhendien, mert magamnak is jólesett volna egy kis publicitás, s lett is volna mit mondanom.

A reflektorok kihunyásával igencsak sürgetik a takarodót. Négy órát sem alhatnak. A repülőgép-indulásig még rengeteg a papírmunka: ki kell adni az útiokmányokat. Másnap este David Krausz nagykövet búcsúztatja a 35 izraeli új bevándorlót (+egy kutyát). Tévékamerák, vakuvillogás, sajtó. A „sajtó munkatársai” sietve ugrálnak kocsijaikba, mert még a repülőtéren is dolgoznak. Lehet felszállni a csomagokkal már előzőleg megpakott újabb buszokra, amelyek az utolsó rövid szakaszt teszik meg.

A kiürült hotellel a háta mögött, a parkolóban Reso int búcsút az új hazába indulóknak.

1994. január 15.–február 10.

SZARAJEVÓ/94

Szarajevó. Ennek a városnak a neve nem csak a tenger szenvedést, mindennapi vért, ártatlan áldozatok tömegét jelenti, de egyben az európai civilizáció legfontosabb konfliktuscsofója is. A város lakói ellenállásukkal, hősiességükkel, s leginkább: életükkel fizetnek a kulturánkat ért kihívásért: maradhat-e esélye a sokféleség együttélésének? Népek, vallások, hagyományok egymás értékeit felerősítő békéjének? Győzhet-e a vak nacionalizmus? A kontinensünkön új reneszánszát élő fasizmus? Szarajevóban ÉRTÜNK IS, a különböző népek, kisebbségek egyenlő jogaiért, a többféleség eszméje fenntartásáért folyik a harc. A vér.

Kötelességünk segíteni azoknak, akik ezt a harcot

– akár csak pusztá létezésükkel – folytatják, vagy elszenvedik!

Alakulóban van a Szarajevói Zsidó Hitközség 102 éve felállított „La Benevolentia” nevű segélyszervezetével kooperáló „La Benevolentia Magyar Barátai” nevű ikerszervezet, amely azt tűzte ki céljául, hogy segíti a szarajevóiak túlélését. A La Benevolentia nem csupán a saját, de a városban élő minden közösséggel megosztja a segítség gondját és felelősségét.

Amíg a jogi és szervezeti egység feláll; a *Múlt és Jövő* zsidó kulturális folyóirat csekkszámláján (MHB 222 20 378) lehet befizetni adományt SZARAJEVÓ/94 megkülönböztető jelzéssel.